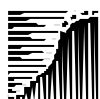

Dierenwelzijn

Een analyse van beleidsnota's en een overzicht van welzijnsitemen in de sectoren

Joanne Maaskant
Saskia Beers
Ton Brandwijk
Tonnie Greutink
Ed van Klink
Jan Lambers
Mirjam Snijdelaar

landbouw, natuur en
voedselkwaliteit

© 2007 Directie Kennis, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit

Rapport DK nr. 2007/dk077
Ede, 2007

Teksten mogen alleen worden overgenomen met bronvermelding.

Deze uitgave kan schriftelijk of per e-mail worden besteld bij de directie Kennis onder vermelding van code 2007/dk077 en het aantal exemplaren.

Oplage 100 exemplaren

Samenstelling Joanne Maaskant, Saskia Beers, Ton Brandwijk, Tonnie Greutink,
Ed van Klink, Jan Lambers, Mirjam Snijdelaar

Druk Ministerie van LNV, directie IFZ/Bedrijfsuitgeverij

Productie Directie Kennis
Bedrijfsvoering/Publicatiezaken
Bezoekadres : Horapark, Bennekomseweg 41
Postadres : Postbus 482, 6710 BL Ede
Telefoon : 0318 822500
Fax : 0318 822550
E-mail : DKinfobalie@minlnv.nl

Voorwoord

Dierenwelzijn is al jaren een belangrijk beleidsonderwerp. Op dit moment is ook de politieke belangstelling voor dit onderwerp groot. De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit wil daarom met een vernieuwde nota dierenwelzijn naar de Tweede Kamer om daarin aan te geven hoe en vanuit welke positie zij de komende jaren met dierenwelzijn aan de slag wil gaan. De directie Landbouw bereidt deze nota voor, in samenwerking met meerdere directies. Directie Kennis werkt met name aan de kennisgerelateerde onderdelen rondom de nota. Dit rapport geeft het resultaat weer van een deel daarvan: directie Kennis heeft een analyse uitgevoerd van bestaande nota's, notities, rapporten en andere documenten om het verloop van het beleid tot nu toe in beeld te brengen. Tevens is voor de verschillende sectoren een overzicht gegeven van de welzijnsissues die daarin aan de orde zijn. Daarnaast is een analyse gemaakt van de beleidsterreinen die een overlap vertonen met het onderwerp dierenwelzijn.

Het proces rondom het vernieuwen van de nota dierenwelzijn is een voorbeeld van goede samenwerking tussen verschillende directies van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. De meerwaarde van een dergelijke samenwerking bewijst zich duidelijk. Het schept goede verwachtingen voor de uiteindelijke vernieuwde nota.

DE DIRECTEUR DIRECTIE KENNIS
Dr. J.A. Hoekstra

Inhoudsopgave

Overzicht beleidsnota's

1	Inleiding	9
2	Het begrip dierenwelzijn	11
3	Rol van de overheid	15
4	Vermaatschappelijking	17
5	Dierenwelzijnsbeleid in internationale context	21
6	De rol van Kennis	25
7	Raakvlakken met andere beleids-terreinen	27
7.1	Economie	27
7.2	Voedselveiligheid	28
7.3	Diergezondheid	29
7.4	Natuur	29
7.5	Milieu	31
8	Aandachtspunten	33
8.1	Rode draad	33
8.2	Overwegingen	33

Overzicht welzijnsitems in de sector

9	Foto's van de belangrijkste dierhouderij-systemen in Nederland	37
9.1	Melkvee	37
9.2	Vleeskalveren, vleesstieren en zoogkoeien	38
9.3	Schapen en geiten	38
9.4	Varkens	39

9.5	Legkippen	40
9.6	Vleeskuikens	41
9.7	Kalkoenen, eenden en overig pluimvee	42
9.8	Konijnen	43
9.9	Pelsdieren	44
9.10	Kweekvis	44
9.11	Paarden	45
9.12	Hobbydieren	45
9.13	Gezelschapsdieren	46
9.14	Wilde dieren	47
9.15	Proefdieren	47

Kennisstrategie

10	Kennisstrategie dierenwelzijn	51
10.1	Inleiding	51
10.2	De rol van kennis in het beleidsthema dierenwelzijn	51
10.3	Beleidsveranderingen met consequenties voor de kennisstrategie	52
10.4	Vormgeving van de kennisstrategie	53
10.5	Overzicht onderzoeksprojecten	54

	Geraadpleegde nota's en rapporten	55
--	--	-----------

Analyse beleidsnota's

1 Inleiding

Dierenwelzijn is voor het ministerie van LNV al lange tijd een belangrijk beleidsonderwerp. Tijdens de laatste verkiezingen is gebleken dat de politieke aandacht hiervoor sterk is toegenomen. In het Coalitieakkoord is ook duidelijk de ambitie uitgesproken om voortvarend met dierenwelzijn aan de slag te gaan. Om deze reden wordt een strategische aanpak geformuleerd om aan een aantal nu reeds gevraagde acties van de Kamer tegemoet te komen en de lijnen voor dierenwelzijn in de nieuwe kabinetsperiode en voor de nabije toekomst uit te zetten. Onderdeel van de agendering is een analyse van het gevoerde en voorgenomen beleid tot nu toe. Deze notitie geeft de weerslag van die analyse.

De inhoud van recente nota's, notities en rapporten zijn geanalyseerd op een aantal facetten die samenhangen met dierenwelzijn. De lijst met de gebruikte documenten is achteraan bijgevoegd. In elk van de onderstaande hoofdstukken wordt één of meer van deze facetten behandeld. Steeds wordt nagegaan wat in de documenten over het onderwerp terug is te vinden en wat daarvan de betekenis is. Per hoofdstuk wordt eventueel aangegeven wat er gemist wordt, en in het laatste hoofdstuk wordt besproken welke gevolgtrekkingen uit de analyse kunnen worden getrokken, vergezeld van aanbevelingen voor de strategie. Daarna volgt een kort overzicht van de belangrijkste dierhouderijsystemen in Nederland en de welzijnsitems die daar spelen.

2 Het begrip dierenwelzijn

In dit hoofdstuk wordt de ontwikkeling van het begrip dierenwelzijn in verschillende nota's en rapporten geschetst.

Visie op het welzijn van landbouwhuisdieren. Strategisch document, 2006

In dit strategische document wordt een stukje van de geschiedenis beschreven. In het wetboek van Strafrecht uit 1886 werd voor het eerst een bepaling opgenomen dat het mishandelen van dieren verboden is. De achterliggende gedachte was het maatschappelijk fatsoen. Het werd als onwaardig voor een ontwikkelde en fatsoenlijke maatschappij gezien om wreed te zijn tegenover dieren. Het startpunt van de wet was dus niet zozeer het lijden van dieren zelf.

In 1974 werd door de toenmalige minister van Landbouw aangekondigd dat er een nieuwe welzijnswet zou komen. Daarin werd erkend dat de overheid een "taak heeft zowel welzijns- als economische belangen te beschermen". Deze Gezondheidswet voor Dieren werd in 1985 van kracht.

Sinds de aanvaarding van de Nota Rijksoverheid en Dierenbescherming (CRM, 1981) erkent de overheid de intrinsieke waarde van het dier. In deze nota staat dat het dierenbeschermingsbeleid zal moeten worden ontwikkeld vanuit de erkenning van de intrinsieke waarde van het individuele dier. Het beleid zal erop gericht moeten zijn het dier zoveel mogelijk te beschermen tegen menselijke handelingen die zijn fysiek en ethologische (gedrag) welzijn aantasten.

De intrinsieke waarde van dieren is een ethisch begrip, dat zegt, dat dieren een eigen waardigheid hebben vanuit zichzelf, los van de functie die het dier voor de mens heeft. De belangen van het dier zijn niet meer (per definitie) ondergeschikt aan de belangen van de mens (De Bordes en Evertsen, 2004). Wat men ook met een dier wil doen, men moet dit zien in de context van de waardigheid en de gaafheid van het dier, die men moet respecteren. Het begrip intrinsieke waarde gaat dus verder dan alleen het welzijn, maar welzijn maakt er deel van uit.

In 1983 werd voorgesteld het wetsontwerp voor een nieuwe Gezondheidswet voor Dieren uit te bouwen tot een geïntegreerde wet waarin zowel gezondheid als welzijn van dieren zijn ondergebracht. In de jaren daarna is veel discussie gewijd aan het welzijnsdeel van de wet, vanuit het idee dat het dier meer is dan iets wat door de mens kan worden benut. Dit resulteerde in het uitgangspunt dat alles verboden is wat het gezondheid of welzijn aan zou kunnen tasten, tenzij het nadrukkelijk is toegestaan; dit wordt het "nee, tenzij-principe" genoemd. Dit principe geldt tot op de dag van vandaag.

Vanaf 1992 werd de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren van kracht en vond de werkelijke omslag plaats van de louter instrumentele kijk op het dier naar het dier als een voelend wezen met eigen waarde. De invulling van de wet heeft in de jaren daarna bijgedragen aan het realiseren van een aantal welzijnsverbeteringen. Echter de grote ambitie en gedetailleerdheid in de wet was naast een stimulans ook een remmende factor voor het dierenwelzijn. Discussies liepen vaak vast op details en op het streven om tot een allesomvattende regelgeving te komen. Hierin speelde ook de moeilijke handhaving van deze regelingen een rol. De invulling van de wet vond

bovendien plaats op basis van bestaande huisvestingssystemen, waar kleine welzijnsverbeteringen aan werden toegevoegd.

Toekomst voor de veehouderij (Rapport Wijffels, 2001) agenda voor herontwerp van de sector

Na het uitbreken van de varkenspest in 1997 en de MKZ in 2001 vond een omslag in het denken over dierenwelzijn plaats. Deze crises legden, naast maatschappelijke verontwaardiging over de methoden waarmee de dierziekten werden bestreden, enkele kwetsbare kanten van de veehouderijstructuur in Nederland bloot.

In 2001 werd aan SER-voorzitter Wijffels gevraagd om te adviseren over perspectieven voor duurzame veehouderij in Nederland. De denkgroep rond Wijffels komt tot de conclusie dat een ingrijpend herontwerp van de structuur en werkwijze van de sector nodig is. Sleutelbegrippen daarbinnen zijn respectvolle omgang met de natuurlijke omgeving en met dieren, transparantie, individuele verantwoordelijkheid en nieuwe vormen van samenwerking. Over de omgang met dieren merkt Wijffels het volgende op: “in de moderne maatschappelijke opvatting het dier recht heeft op een dierwaardig bestaan. In de agrarische praktijk echter wordt het dier te vaak gezien als productiemiddel: als 'het materiaal'. Voor het dier als dier is nauwelijks meer ruimte. Daarnaast lijkt de (technologische) perfectionering van het ingrijpen op het dier op een punt gekomen dat ook het zelfherstellend vermogen van de natuur wordt uitgeschakeld (verminderde robuustheid). Onder meer door ongebreidelde opvoering van het productieve vermogen”.

De denkgroep stelt een herontwerp van de sector voor dat omstreeks 2010 moet hebben geleid tot een Nederlandse veehouderij waarbij met de dieren respectvol wordt omgegaan. Veehouderijssystemen zijn gebaseerd op de eigen gedragskenmerken van dieren en dienen zodanig te zijn ingericht dat de eigenheid van dieren wordt gerespecteerd en aan soortspecifieke behoeften – fysiologische en gedragsmatig – tegemoet gekomen wordt. Als richtsnoer voor de waarborging van dierenwelzijn kunnen de ‘vijf vrijheden’ van Brambell dienen.

De vijf vrijheden

- Dieren zijn gevrijwaard van honger, dorst of onjuiste voeding.
- Dieren zijn gevrijwaard van thermaal en fysiek ongerief.
- Dieren zijn gevrijwaard van pijn, verwonding of ziekten.
- Dieren zijn gevrijwaard van angst en chronische stress.
- Dieren zijn vrij om een natuurlijk (soorteigen) gedragspatroon te kunnen hebben.

Kabinetsreactie op rapport denkgroep Wijffels (2001)

In het Kabinetsstandpunt Toekomst Veehouderij wordt de hoofdlijn van het rapport Wijffels overgenomen. De gegeven schets voor 2010 wordt daarbij vertaald naar de doelstelling dat de veehouderij binnen tien jaar een duurzaam producerende en functionerende sector moet worden. Over dierenwelzijn zegt het kabinet dat het dier en natuurlijk gedrag centraal gesteld moet worden.

Beleidsvoornemen Houden van Dieren (2001), Nota Dierenwelzijn (2002)

In 2001 wordt met het beleidsvoornemen ‘Houden van dieren’ en de nota Dierenwelzijn (2002) verder vorm gegeven aan het dierenwelzijnsbeleid. Belangrijk uitgangspunt is de intrinsieke waarde van het dier. De nota neemt de vijf vrijheden over. Er wordt naar gestreefd om gehouden dieren in een omgeving te laten leven waarin zij hun natuurlijk (soorteigen) gedrag kunnen vertonen. Dierenwelzijn dient een geïntegreerd onderdeel van de veehouderij te zijn. Dit betekent niet meer optimalisatie van bestaande systemen waarbij het maximaal haalbare welzijn wordt bepaald voor het systeem, maar nieuwe systemen waarbij het dierenwelzijn een belangrijk uitgangspunt is. Het systeem zou aangepast moeten worden aan het dier, in plaats van andersom. Er wordt ingezet op het opheffen van welzijnsongevriendelijke

productiemethoden. Indien nodig zullen welzijnsaantastende productiemethoden op termijn verboden worden.

De waarde van vis, achtergronddocument bij de beleidsbrief welzijn vis (2002)

Door de groei van de kweekvissector in Nederland groeit ook het besef dat de kaderwet GWWD nauwelijks welzijnseisen bevat die van toepassing zijn op vissen. Ook in de maatschappelijke discussies over welzijn krijgt het welzijn van vis meer aandacht. Het richtinggevende perspectief voor welzijnsbeleid zoals in de beleidsnota Dierenwelzijn is opgenomen ('gehouden dieren leven in een omgeving waarin zij hun soorteigen gedrag kunnen vertonen'), wordt voor het houden van vis overgenomen. In dit stadium concludeert het document dat de wetenschap geen zekerheid kan bieden op de vraag of vissen pijn of leed kunnen ervaren. Aannemelijk is wel dat gewervelde vissen niet fundamenteel verschillen van andere gewervelde dieren.

Nadere Uitwerking Nota Dierenwelzijn (2003)

In de studie Nadere Uitwerking Nota Dierenwelzijn worden de gekozen beleidsstrategieën uit de Nota Dierenwelzijn verder geconcretiseerd en worden bijbehorende actiepunten geprioriteerd. De vijf beleidsstrategieën bestaan uit (1) ondersteuning van voorlopers, (2) bevorderen van transparantie, (3) stimuleren nieuwe arrangementen, (4) internationale strategie voor dierenwelzijn en (5) wetgeving. Per strategie is vervolgens een actieplan opgesteld. Het voorwoord spreekt van een trendbreuk, ingezet met de nota "Houden van Dieren". Met de nieuwe nota's is voor een vrij principiële andere koers gekozen t.o.v. de benadering van het dierenwelzijn naar het dier. *Het dier op zichzelf wordt als uitgangspunt voor het beleid gekozen.*

Herijking Dierenwelzijnsbeleid (2003)

In het LNV-beleidsprogramma 2004 - 2007 Vitaal en Samen geeft de minister aan hoe het Hoofdlijnenakkoord van het kabinet wordt doorvertaald naar het LNV-beleid. De activiteiten die in de Nota Dierenwelzijn (2002) zijn opgenomen, passen niet binnen het Hoofdlijnenakkoord. Met een brief aan de Tweede Kamer (Vergaderjaar 2003-2004, 28 286, nr. 4) 'Dierenwelzijn' zet de Minister de te volgen strategie uiteen en benoemt de activiteiten.

De brief meldt dat in het Hoofdlijnenakkoord gepleit wordt voor een scherpe normstelling voor dierenwelzijn. De te volgen strategie daarbij is dat dit op EU-niveau tot stand dient te komen en dat Nederland op het terrein van dierenwelzijn in principe geen nieuw beleid zal introduceren dat strenger is dan het Europese beleid (level-playing field). Het streven is dus wel een verbetering van dierenwelzijn, maar met behoud van de concurrentiepositie van het bedrijfsleven. *Het natuurlijk gedrag als leidraad voor dierenwelzijnsbeleid blijft wel overeind staan.*

Kiezen voor Landbouw (2005)

In de visie op de toekomst van de Nederlandse agrarische sector 'Kiezen voor Landbouw' stelt LNV dat dierenwelzijn onder de burgers een belangrijk thema blijft. De toenemende openheid tussen de sector en maatschappelijke organisatie is van groot belang voor de ontwikkelingen op het gebied van dierenwelzijn. De Nederlandse veehouderij moet in de toekomst ook rekening houden met maatschappelijke voorkeuren op het gebied van dierenwelzijn.

Het Europese Actieplan ter bevordering van dierenwelzijn, 2006-2010 (2006)

Het actieplan beschrijft de maatregelen die de Commissie tussen 2006 en 2010 wil nemen met het oog op de bescherming en het welzijn van dieren in de Europese Unie (EU) en de rest van de wereld. Het actieplan beantwoordt aan de beginselen van het aan het EG-Verdrag gehechte protocol betreffende de bescherming en het welzijn van dieren. Dit protocol erkent dat dieren wezens met gevoel zijn en dat bij het formuleren en uitvoeren van het beleid op het gebied van landbouw, vervoer, onderzoek en interne markt met het welzijn van dieren rekening moet worden gehouden. Het nieuwe actieplan heeft tot doel om ervoor te zorgen dat dierenwelzijn op de meest effectieve manier wordt aangepakt, in alle EU-sectoren en door middel van EU-relaties met derde landen.

De Commissie beschrijft het voornemen om voor wat betreft het verbeteren van dierenwelzijn borg te staan voor een coherent en gecoördineerd beleid. Zij wil komen met duidelijker omschreven acties en ze wil de beschikbare middelen beter coördineren. Zij wil zich inzetten voor hoge normen. Daarnaast ziet ze de noodzaak om onderzoek te stimuleren en om alternatieven voor dierproeven te bevorderen.

Visie op het welzijn van landbouwhuisdieren. Strategisch document, 2006

Het strategisch document 'visie op het welzijn van landbouwhuisdieren' is een aanloopdocument voor een te ontwikkelen beleidsstrategie voor dierenwelzijn. Tot aan de Gezondheids- en Welzijnswet voor dieren werd gesproken over bescherming van dieren. Met de invoering van deze wet werd dat waarborgen van het welzijn van dieren. Dat lijkt de zaak moeilijker te hebben gemaakt. Alhoewel dierenwelzijn een moeilijk te definiëren begrip is, wordt met de vijf vrijheden een mogelijkheid gecreëerd om het begrip handvatten te geven.

De vijf vrijheden, lijken zowel in Nederland, de Raad van Europa en de Europese Unie een breed draagvlak te hebben. Ze worden als praktische ijkpunten voor beoordeling van bijvoorbeeld huisvesting gebruikt en zijn betrekkelijk goed meetbaar te maken. Er kan op veel onderzoek worden gesteund om ze te onderbouwen.

De mogelijkheid tot het uitoefenen van natuurlijk gedrag wordt door burgers als een belangrijk element gezien in het welzijn van dieren. Als onderdeel van de vijf vrijheden lijkt dit een goed bruikbaar kenmerk, omdat vrij goed kan worden beoordeeld wanneer een dier wel en wanneer niet in staat is tot het uitoefenen van natuurlijk gedrag.

Tijdens de workshop met directie Landbouw en directie Kennis, ten behoeve van de totstandkoming van de Strategische Visie Dierenwelzijn, op 10 oktober 2005, is over de doelstelling voor het dierenwelzijnsbeleid gediscussieerd. Daaruit is de volgende doelstelling geestilleerd:

Uiterlijk in 2025 worden alle landbouwhuisdieren zodanig gehouden dat aan alle vijf vrijheden op een algemeen aanvaard niveau is voldaan

Kortom

Sinds 1886 is het mishandelen van dieren verboden, omdat dit als 'onfatsoenlijk' werd beschouwd. Sinds de jaren '70 en '80 van de vorige eeuw werd gewerkt aan een nieuwe welzijnswet, waarmee de overheid de intrinsieke waarde van het dier erkende. Sinds 1992 is de Gezondheids- en Welzijnswet van dieren van kracht, waarin het "nee, tenzij-principe" is geïntroduceerd. De ambitie en gedetailleerdheid van de wet was naast een stimulans ook een remmende factor voor het dierenwelzijn. Met het rapport 'Toekomst van de Veehouderij' van Wijffels (2001) vond een omslag in het denken plaats over dierenwelzijn. Het dier kreeg een centrale plaats en als richtsnoer diene daarvoor de 'vijf vrijheden' van Brambell. In de nota Dierenwelzijn (2002) wordt 'het dier op zichzelf' als uitgangspunt gekozen. Het dier wordt niet meer aan het systeem aangepast, maar het systeem aan het dier. Met de herijking Dierenwelzijnsbeleid (2003) wordt gekozen voor 'level playing field'. Het natuurlijk gedrag als leidraad voor dierenwelzijn blijft wel overeind staan. Er wordt door de EU een actieplan opgesteld: Europese Actieplan ter bevordering van dierenwelzijn (2006-2010).

3 Rol van de overheid

De betrokkenheid van de overheid bij dierenwelzijn heeft door de jaren heen verschillende vormen gekend. Om de ambitie en de koers van de overheid voor de nieuwe regeerperiode te bepalen is het van belang de beweegredenen te kennen *waarom* de overheid zich al dan niet met dierenwelzijn heeft bezig gehouden en *welke* rol de overheid hierbij heeft vervuld.

De CRM-nota Rijksoverheid en Dierenbescherming (1983) poneert een duidelijke stelling voor de rol van de overheid: elke potentiële aantasting van fysiek en ethologisch welzijn wordt gezien als overheidsverantwoordelijkheid. Omdat het bestaande pakket regelgeving als krachteloos werd ervaren, werden de eerste stappen gezet om tot een andere aanpak van dierenwelzijn te komen. Uiteindelijk kwam hier de Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren uit voort. De wet hanteert het “nee, tenzij-principe”, waardoor een hoge mate van overheidsinvloed mogelijk is. De vraag hierbij is: past deze rol nog in de huidige tijd?

Houden van Dieren (2001), Dierenwelzijn (2002) en Herijking Dierenwelzijnsbeleid (2003)

In de recente nota's wordt summier ingegaan op de vraag waarom de overheid een rol heeft bij dierenwelzijn. Vast staat wel dat de overheid een rol heeft te vervullen bij ernstige welzijnsaantastingen. De overheid zal dierenwelzijn waarborgen door welzijnsongevriendelijke methoden te verbieden. Er wordt nadrukkelijk afgestapt van wetgeving die gedetailleerd voorschrijft hoe een dier moet worden gehouden. Ook wordt aangegeven dat de overheid zich met dierenwelzijn dient te bemoeien omdat de samenleving dat van haar verwacht, hetgeen echter een algemeen geldend uitgangspunt is voor alle bemoeienis van de overheid. Geconcludeerd kan worden dat het uitgangspunt voor de overheidsbetrokkenheid niet duidelijk opnieuw is vastgesteld.

Deze nota's geven wel een principiële andere koers aan voor de rol van de overheid. Er treedt een verschuiving op naar ander instrumentarium dan het wettelijke. Uitgangspunten zijn veel meer de verantwoordelijkheid van de sector, markt en maatschappij, en mogelijkheden om die door de overheid te ondersteunen en minder de verantwoordelijkheden van de overheid alleen. De overheid heeft als één van de spelers een rol en moet het initiatief nemen om de nieuwe ontwikkelingen in gang te zetten.

LNV-beleidsprogramma 2004-2007 Vitaal en Samen

In het LNV-beleidsprogramma 2004-2007 Vitaal en Samen geeft de minister aan dat de strategie voor dierenwelzijn op EU-niveau tot stand dient te komen. Nederland zal in beginsel geen stringenter beleid voeren dan Europa. De sector en partijen in de keten, waarmee ook de consument, dragen de verantwoordelijkheid voor een hoog niveau van dierenwelzijn. Er wordt echter geen duidelijke scheidingslijn aangebracht tussen de verantwoordelijkheid van de overheid en de ketenpartijen. De rol die LNV op zich wil nemen, is vooral het faciliteren van onderzoek bij innovatieve vragen uit de sector. Het LNV-onderzoek zal zich richten op perspectief van natuurlijk gedrag, transparantie (bijvoorbeeld etikettering en welzijnsmonitor) en ondersteuning van Europese normstelling. Het natuurlijke gedrag blijft hiermee als welzijnsitem overeind staan.

Maatschappelijk debat Toekomst Intensieve Veehouderij (2003)

Naar aanleiding van het maatschappelijk debat Toekomst Intensieve Veehouderij (2003) wordt van de overheid geen dirigerende rol bij het aanpakken en oplossen van problemen meer verwacht. Wat wel verwacht wordt, is het geven van de kaders en het verbeteren van de condities waarbinnen de partijen in de sector moeten opereren.

Rapport 'Naar een effectieve borging van dierenwelzijn' (2005)

'Bruikbare rechtsorde' is het programma van het ministerie van Justitie, dat als doel heeft de regeldruk te verminderen. Het onderwerp dierenwelzijn is voor dit programma als casus meegenomen, wat geresulteerd heeft het rapport 'Naar een effectieve borging voor dierenwelzijn'. In dit rapport wordt geconcludeerd dat de wetgever met de GWWD te veel verantwoordelijkheden naar zich heeft toegehaald. Invulling van alle artikelen blijkt een immense taak en de opgestelde regels kunnen onvoldoende effectief gehandhaafd worden.

Visie op het welzijn van landbouwhuisdieren. Strategisch document, 2006

Uit de analyse van deze strategische visie blijkt dat er een rijke schakering aan gedachten is in de maatschappij over de rol van de overheid. De samenleving lijkt van de overheid te verwachten dat zij in internationaal verband, binnen de EU en daarbuiten, een voortrekker zal zijn voor een hoog niveau van dierenwelzijn. De consument blijkt zich nauwelijks persoonlijk verantwoordelijk te voelen en wijst vooral naar de overheid. Terwijl het overheidsbeleid zich vooral richt op een gedeelde verantwoordelijkheid tussen producent en consument.

Er is een rol voor de overheid in het dierenwelzijn. Hierbij spelen een aantal overwegingen een rol:

- De overheid moet de zorgplicht die mensen hebben jegens dieren die zij houden, op een minimumniveau borgen.
- Dierenwelzijn is een zwakke waarde en als zodanig relevant om beleidsaandacht aan te schenken.
- Europese overheid heeft in het Verdrag van Amsterdam en in het Grondwettelijk Verdrag, erkend dat dierenwelzijn een zaak is waarmee in het beleid rekening moet worden gehouden.
- De samenleving ziet dierenwelzijn als een verantwoordelijkheid van de overheid.

Kortom

Met de veranderende maatschappelijke visie op dierenwelzijn veranderde ook de rol van de overheid. Aanvankelijk ging het alleen om verbieden en bestraffen van ongewenst gedrag. De GWWD bracht een sterke overheidsinvloed met zich mee door het "nee, tenzij-principe". Vanwege de terugtrekkende overheid en omdat het beoogde effect van de GWWD uitbleef is de overheid zich meer gaan bepalen tot een voorwaardenscheppende, faciliterende rol. De scheidslijn tussen de verantwoordelijkheden van het bedrijfsleven, de consument en de overheid is daarmee onduidelijk geworden. Dit heeft zijn weerslag onder meer op de handhaving.

4 Vermaatschappelijking

Bij vermaatschappelijking van dierenwelzijn gaat het er enerzijds om dat de keten gestimuleerd wordt om producten te produceren op een wijze zoals de maatschappij dat van hen verwacht. Anderzijds gaat het erom dat de consument gestimuleerd wordt en in staat gesteld wordt om zijn verantwoordelijkheid te nemen om datgene te consumeren wat hij als burger belangrijk vindt. Daarbij horen elementen als transparantie, onderwijs en voorlichting. Hierna volgt een weergave in hoeverre het LNV-beleid inzet op vermaatschappelijking van dierenwelzijn.

Toekomst voor de veehouderij, agenda voor herontwerp van de sector (Rapport Wijffels, 2001)

De denkgroep-Wijffels zet de noodzaak neer van een sterke en betrouwbare verbinding tussen de sector en de maatschappij. Eén van de drie dimensies waarop de veehouderij zich moet richten is de sociale duurzaamheid. Sociale duurzaamheid houdt in open, transparante en respectvolle relaties tussen partijen binnen de sector en tussen de sector en de samenleving. Eén van de belangrijkste aspecten waarmee de veehouderij het vertrouwen van consumenten, retailers en burgers kan ontwikkelen, is transparantie. Ofwel, toon de aard, herkomst en productiewijze van het geproduceerde dierlijke product aan.

Een ander belangrijk aspect is de wederkerigheid. De denkgroep-Wijffels stelt dat aanpassing van de veehouderij alleen kans van slagen heeft als de consument deze noodzaak in zijn koopgedrag tot uiting brengt. Het is daarom van belang om beide met elkaar in lijn te brengen.

Beleidsvoornemen dierenwelzijn 'Houden van dieren' (2001)

Met het beleidsvoornemen dierenwelzijn 'Houden van dieren' uit 2001 geeft LNV de eerste aanzet tot vermaatschappelijking van dierenwelzijn. Uit het beleidsvoornemen blijkt dat de urgentie om het proces naar een maatschappelijk verantwoord ondernemende agrosector te versnellen, hoog is. In het beleidsvoornemen zet LNV helder uiteen dat dit niet langer de taak van de overheid alleen kan zijn. Een beter dierenwelzijn moet een verbinding zijn tussen maatschappelijk verantwoord produceren en maatschappelijk verantwoord consumeren. Om die verbinding te maken is een omslag in de omgang met dieren nodig. Alle schakels in de keten, de veehouder, de retailer, de verwerkende industrie en de consument, moeten de omslag maken.

Van de veehouders wordt verwacht dat zij dierenwelzijn hanteren als een belangrijk uitgangspunt voor hun productiemethoden. De overheid wil voorlopers in de veehouderij stimuleren om te investeren in bedrijfsmaatregelen die dierenwelzijn aanmerkelijk verbeteren.

De supermarktketens en de verwerkende industrie hebben als krachtige vraagpartij een belangrijke maatschappelijke verantwoordelijkheid richting producent en consument. De verwerkende industrie kan hoge normen stellen bij het houden van dieren en het produceren van dierlijke producten. De supermarktketen kan hoge normen stellen aan de wijze waarop grondstoffen van levensmiddelen geproduceerd en verwerkt zijn. De overheid wil retail en verwerkende industrie stimuleren door bij te dragen aan innovatietrajecten, programmering van onderzoek en het creëren van experimenteerruimte.

Van de consument wordt verwacht dat hij zich realiseert dat aan een respectvolle omgang met dieren een prijskaartje hangt en dat de consument deze meerprijs ook betaalt. De consument moet wel beschikken over kennis en informatie om de kwaliteit van producten op duurzaamheid te kunnen beoordelen en de mogelijkheid krijgen om te kiezen voor betere producten. De overheid wil dit realiseren door het stimuleren van transparantie in de keten.

Debat Toekomst Intensieve Veehouderij (2003)

In het kader 'van zorgen voor naar zorgen dat' organiseert LNV allerlei activiteiten om de maatschappij meer te betrekken bij het dierenwelzijnsbeleid. In 2003 heeft LNV een breed maatschappelijk debat over de toekomst van de intensieve veehouderij georganiseerd. Aan dit debat hebben maatschappelijke organisaties, de sector, het publiek en onderwijsinstanties deelgenomen.

Met behulp van een belevingsmonitor konden burgers aangeven hoe men dacht over het regeringsbeleid ten aanzien van onder andere dierenwelzijn. De burgers houden vooral de veehouder aansprakelijk voor dierenwelzijn. Via internet en regionale debatten konden burgers reageren op dilemma's die zich voordoen in de intensieve veehouderij.

Consumentenplatform 'Dierenwelzijn, willen we dat weten?' (2005)

In 2005 heeft het Consumentenplatform gesproken over dierenwelzijn onder het motto 'Dierenwelzijn, willen we dat weten?' Uit het onderzoek blijkt, dat consumenten vinden dat ze ook zelf verantwoordelijk zijn voor het welzijn van koeien, varkens, schapen en kippen. Maar ze weten niet goed hoe ze die verantwoordelijkheid vorm moeten geven. Ze hebben het gevoel dat ze niets kunnen doen. De overheid en supermarkten spelen echter ook een belangrijke rol bij het verbeteren van dierenwelzijn. Supermarkten zouden meer diervriendelijke producten moeten verkopen en aanprijzen. Consumenten realiseren zich wel dat maatregelen om het dierenwelzijn te vergroten geld kost en dat het vlees daardoor duurder wordt.

Het Consumentenplatform vond dat het prijsverschil tussen reguliere en biologische producten nu te groot is. De overheid zou daarom volgens het platform innovaties moeten stimuleren en faciliteren om een middensegment te creëren: wel diervriendelijk, maar niet biologisch. Daarmee gaf het Consumentenplatform aan dat consumenten en de overheid een belangrijke verantwoordelijkheid hebben in het verbeteren van dierenwelzijn, maar dat ook bijvoorbeeld supermarkten nog meer verantwoordelijkheid moeten nemen.

Het Europese Actieplan ter bevordering van dierenwelzijn (2006)

Het Europese Actieplan voorziet in maatregelen om de burger meer over dierenwelzijn te informeren en te betrekken bij beleidsvorming. Er komt een 'Informatieplatform voor Dierenwelzijn' waarop Europese burgers een discussie kunnen voeren en informatie uitwisselen. De Europese beleidsmakers willen dit platform gebruiken om de burgers te informeren over dierenwelzijnsaspecten. Het actieplan beklemtoont dat het zaak is de consumenten voor te lichten zodat ze bij hun aankopen een doordachte keuze kunnen maken.

Brief Minister LNV aan Tweede Kamer, 28 286 Dierenwelzijn nr. 29 van 15 mei 2006 (2006)

In deze brief maakt de Minister bekend welke stappen LNV onderneemt naar aanleiding van het actieplan dat het Forum Welzijn Gezelschapsdieren heeft opgesteld. Een belangrijke stap is de oprichting van het Landelijk Informatiecentrum Gezelschapsdieren (LICG). Het LICG heeft de ambitie de communicatie naar en het kennisniveau van de (potentiële) kopers en houders van gezelschapsdieren te verbeteren. Daarmee levert het een bijdrage aan het dierenwelzijn door in Nederland praktische en betrouwbare informatie te verschaffen over het verantwoord aanschaffen en houden van gezelschapsdieren.

Landbouw verbindend voor Europa? Essay Cees Veerman (2006)

De minister van LNV schrijft in zijn essay over het Europese beleid voor landbouw en landelijk gebied het volgende over dierenwelzijn:

..... 'De zorg voor de kwaliteit van het leven beperkt zich niet tot het eigen menselijk bestaan. In groeiende mate krijgt dit ook gestalte in de zorg voor de kwaliteit van het leven van het dier. (...) Wie zou in ons land nog durven ontkennen dat de zorg voor het dier niet een actueel en gevoelig maatschappelijk thema is? En deze trend zal doorzetten: de wijze waarop wij met dieren omgaan is, naar de woorden van Kant en later van Gandhi, een beschavingskenmerk. De grote opgave is het organiseren en stimuleren van de noodzakelijke aanpassingsprocessen in de veehouderij en deze te verbinden met het aankoopgedrag van consumenten. Transparantie en samenwerking in de keten zijn hierbij sleutelbegrippen. Nalevingscontrole met inherente kosten is evenzeer aan de orde' .....

Kortom

Met het rapport van de denkgroep Wijffels en het beleidsvoornemen 'Houden van Dieren, beide uit 2001, geeft LNV de aanzet om de verantwoordelijkheid voor een respectvolle omgang met dieren te delen met alle schakels in de productieketen en de consument. LNV stelt zich ten doel om een verbinding te leggen tussen maatschappelijk verantwoord produceren en maatschappelijk verantwoord consumeren. Vertrouwen tussen de ketenpartijen en de maatschappij, transparantie in de keten en etikettering zijn kernbegrippen om dit te realiseren.

5 Dierenwelzijnsbeleid in internationale context

Het Nederlandse overheidsbeleid ten aanzien van dierenwelzijn lijkt zich tot nu toe vooral te hebben ontwikkeld op grond van overwegingen binnen de Nederlandse samenleving. Dit gold ook voor de inspanningen in EU-verband. De Nederlandse wetgeving ging echter tot 2003 in een aantal opzichten verder dan wat de EU voorschreef. Hieronder volgt de analyse van enkele beleidsnota's uit deze tijd.

Beleidsvoornemen dierenwelzijn 'Houden van dieren' (2001)

Het beleidsvoornemen concludeert, dat inzetten op een hoog niveau van dierenwelzijn in Nederland alleen, tot gevolg kan hebben dat Nederland zich uit de markt prijst. Anderzijds wordt onvoldoende vooruitgang bereikt als alles aan EU of WTO (zie kader 1) moet worden opgehangen. Daarom moet men tijdig nieuwe en veeleisende markten aanboren, waaraan de Nederlandse producent kan leveren. Dit moet verlies van "bulk"-markten compenseren. Daarvoor is dan wel brede ondersteuning van alle marktpartijen nodig.

De inzet van Nederland blijft gericht op het realiseren van internationale normen. Daarbij wordt een hoge ambitie aan de dag gelegd, althans nagestreefd. Ook transparantiebevordering, met name door etikettering wordt als belangrijk middel gezien. Dit laatste speelt ook een rol in de EU-inzet bij de WTO.

Nederland wil het realiseren van een Noordwest-Europese "dierenwelzijns"-kopgroep nastreven. Het doel zou dan zijn een stevige thuismarkt te realiseren voor kwalitatief hoogwaardige producten. Verder wil Nederland de internationale retailersorganisatie EUREP-GAP ondersteunen bij het stellen van normen voor dierenwelzijn.

Beleidsnota Dierenwelzijn (2002)

Hier is de ambitie in internationaal verband hoog. Er wordt aangegeven: "het stellen van normen op Europees niveau in plaats van nationaal heeft de voorkeur". Men neemt zich voor, dierenwelzijn hoog op de Europese agenda te brengen. Daarnaast wordt echter geconstateerd dat de Nederlandse wens tot een hoog dierenwelzijn vaak sterker is dan bij een aantal andere Europese landen, waardoor een koploperstrategie gewenst wordt. Ten aanzien van de WTO wordt aangegeven "dat in de Green Box ruimte moet zijn voor het steunen c.q. belonen van ondernemers die aan hoge dierenwelzijnsnormen voldoen."

Hoofdlijnenakkoord (2003)

Het eerste kabinet Balkenende informeert bij haar aantreden de Tweede kamer over haar plannen aldus: "Nederland zal in de EU pleiten voor een scherpe normstelling ten aanzien van milieu en dierenwelzijn, waaronder verbetering van de omstandigheden van intensieve veehouderij". Wel zal Nederland niet langer een koploperpositie innemen wat betreft wetgeving op het gebied van dierenwelzijn, maar in de pas lopen met Europese regels.

Vitaal en Samen en de Herijking Strategie Dierenwelzijn (2003)

In "Vitaal en samen" wordt een herijking van het dierenwelzijnsbeleid aangekondigd, op basis van het Hoofdlijnenakkoord. Aangegeven wordt dat "Nederland op het terrein van dierenwelzijn in principe geen nieuw beleid zal introduceren dat stringenter is dan de Europese normen voorschrijven". Hierbij wordt verwezen naar de concurrentiepositie van het bedrijfsleven. Europese normstelling wordt ondersteund. Mogelijke strategieën op mondiaal niveau (WTO) zullen worden verkend.

Kiezen voor Landbouw (2005)

De lopende onderhandelingen in het kader van de WTO zijn sterk bepalend. “Gegeven de context - afspraken mogen niet handelsverstoring zijn- en het belang van het feit dat consumenten een gefundeerde keuze moeten kunnen maken, lijkt het instrument van etikettering het meest gepast”. Eisen van private partijen zullen in toenemende mate leidend zijn. Het onderwerp dierenwelzijn wordt hierbij overigens niet expliciet genoemd.

Kader 1

Op dit moment maken de non-trade concerns (NTC's) als zodanig geen deel uit van bestaande WTO-regelgeving. Hoewel in het onderhandelingsmandaat voor de lopende Doha Ronde nadrukkelijk staat dat bij de onderhandelingen over een nieuw WTO Landbouwakkoord rekening gehouden wordt met non-trade concerns, blijkt de weerstand tegen non-trade concerns bij de meeste andere de overige WTO-leden groot. Ze worden gezien als een verkapt vorm van protectionisme. De Nederlandse inzet t.a.v. NTC's in WTO-verband wordt verder bemoeilijkt doordat, in de WTO, het de Europese Commissie is die namens de lidstaten onderhandelt en binnen de EU de meningen verdeeld zijn. Een kleine groep, met Nederland voorop, maakt zich sterk voor NTC's. De zuidelijke lidstaten daarentegen hechten minder of geen belang aan NTC's en zetten liever in op regiobeleid en geografische etikettering ter promotie van streekeigen producten. NTC-maatregelen (invoerverbod, verplichte etikettering etc.) op basis van huidige WTO-regelgeving blijkt uiterst complex (je mag geen onderscheid maken tussen gelijkwaardige producten ongeacht land van herkomst of productiemethode; uitzonderingen op de regel zijn - onder strikte voorwaarden - alleen toegestaan waar het gaat om bescherming op het eigen grondgebied van de volks-, dier- en plantgezondheid alsmede om publiek moraal). Dit met een hoge mate van onzekerheid of de maatregel uiteindelijk WTO conform zal blijken wanneer een derde land zou besluiten tot een geschillenbeslechtingprocedure. Dit vraagt om politieke besluiten met oog voor de eventuele consequenties. De ruimte die er is moet vooralsnog gevonden worden in vrijwillige etikettering en bepaalde vormen van steunmaatregelen die vallen onder de groene box (niet-handelsverstoringende steun).

De **OIE** (Office International des Epizooties) is een zelfstandige internationale die zich richt op de gezondheid van dieren in het internationale verkeer. Naast diergezondheid, dierziekten en voedselveiligheid is dierenwelzijn in de afgelopen jaren prominent op de agenda komen te staan.

De OIE werkt in coördinatie met de **FAO**

De Raad van Europa concentreert zich veelal op sociaal-maatschappelijke onderwerpen, waarvan dierenwelzijn er één is. Men heeft een conventie opgesteld over de bescherming van dieren. Er is een permanent comité waarin zaken rondom dierenwelzijn verder worden besproken. Het comité moet aanbevelingen voorbereiden, waarin gedetailleerde voorzieningen voor verschillende diersoorten worden beschreven. Lidstaten informeren het comité over de implementatie van de aanbevelingen. Als de aanbevelingen niet worden geïmplementeerd, wordt de lidstaat geacht dat aan te geven, en waarom.

De **Europese Unie** speelt een grote rol bij het dierenwelzijn. Ze baseert zich vaak op de consensus die binnen de Raad voor Europa wordt bereikt. In het Verdrag van Maastricht (1991) staat dierenwelzijn voor het eerst op de agenda. In het verdrag van Amsterdam (1997) is een “protocol voor de bescherming en het welzijn van dieren” opgenomen, waarin staat dat de Gemeenschap en de lidstaten ten volle rekening houden met hetgeen vereist is voor het welzijn van dieren. De vijf vrijheden van het dier staan aan de basis daarvan.

In de EU zijn inmiddels richtlijnen en verordeningen uitgevaardigd rondom het welzijn van leghennen, van varkens en van kalveren. Voor vleeskuikens is eveneens regelgeving in de maak. Daarnaast zijn er regels ten aanzien van het welzijn van dieren tijdens transport en tijdens doden en slachten. Ze zijn uiteraard in de Nederlandse wetgeving geïmplementeerd.

EU-actieplan ter bevordering van dierenwelzijn 2006-2010 (2006)

Op 23 januari 2006 deelde de Commissie aan het Europese Parlement mee wat de inhoud is van het communautaire actieplan voor de bescherming en het welzijn van dieren, voor 2006-2010. De Commissie wil:

- de acties van de EU ter bevordering van het dierenwelzijn duidelijker omschrijven,
- zich blijven inzetten voor hoge normen op het gebied van dierenwelzijn,
- de beschikbare middelen beter coördineren,
- onderzoek stimuleren en alternatieven voor dierproeven bevorderen,
- borg staan voor een coherent en gecoördineerd EU-beleid ter bevordering van het dierenwelzijn.

Hiertoe stelt de Commissie de volgende maatregelen voor:

- hogere minimumnormen,
- onderzoek stimuleren en alternatieven voor dierproeven bevorderen,
- indicatoren voor dierenwelzijn ontwikkelen,
- vakmensen en het grote publiek beter voorlichten,
- internationale initiatieven ter bescherming van dieren steunen.

Op elk van deze actiepunten is een toelichting gegeven. Zo wil men de minimumnormen aanscherpen op een breder terrein dan tot nu toe. Naast wetgeving zullen daarvoor andere beleidsmaatregelen worden ingezet, zoals binnen het gemeenschappelijk Landbouwbeleid, waar financiële bijstand afhankelijk kan zijn van de status van dierenwelzijn, idem voor het beleid voor plattelandontwikkeling. Ook zou er een Europees centrum of laboratorium op worden gericht om informatie over onderzoek en activiteiten te coördineren, te verzamelen en uit te wisselen. Verder neemt men zich voor om binnen de internationale instanties (OIE (zie kader 1), RvE,) te blijven inzetten voor strengere normen ter bevordering van dierenwelzijn en om het belang van deze normen bij de WTO te bepleiten.

Aanbeveling kweekvis (Raad van Europa 2006)

Op 5 december 2005 heeft het permanent comité dierenwelzijn van de Raad van Europa aanbevelingen aanvaard die handelen over de bescherming van kweekvis. Zoals in het Europese verdrag is vastgelegd, zijn de aanbevelingen een half jaar later (2006) in de betreffende landen, waaronder Nederland, van kracht gegaan. De aanbevelingen handelen onder meer over goed vakmanschap, over adequate omheining (bij kweek in open water), gebouwen en apparatuur, over bedrijfsvoering (waarbij visdichtheid, waterkwaliteit, voedsel, algemeen welzijn, voortplanting, etc. van belang zijn), transport en enkele andere zaken die het welzijn van kweekvis kunnen schaden. De aanbevelingen moeten gezien worden als een 'code van goede praktijk', het zijn geen juridische voorschriften en er wordt niet op gehandhaafd.

Landbouw verbindend voor Europa? Essay Cees Veerman (2006)

Uit dit document is in hoofdstuk 4 is de volledige passage over dierenwelzijn geciteerd. In het essay worden vier hoofdtrends gesignaleerd in Europees verband of breder. Een ervan is "de grotere waarde die burgers hechten aan behoud en versterking van de regionale identiteit, aan een aantrekkelijk, vitaal landelijk gebied en aan dierenwelzijn". De tekst verwoordt vervolgens optimisme over het trendmatig groeiend belang van dierenwelzijn als maatschappelijk thema, als beschavingskenmerk.

Kortom

Met name de EU maakt een ontwikkeling door waar het Nederlandse overheidsbeleid op in kan spelen. Welzijn staat internationaal in toenemende mate op de agenda. Het stellen van hoge normen, het ontwikkelen van welzijnsindicatoren, het stimuleren van onderzoek en de communicatie met de samenleving zijn kernpunten die congruent zijn met het Nederlandse beleid tot nu toe. Ook in de benadering van de WTO biedt de opstelling van de EU perspectief.

6 De rol van kennis

Kennis is, naast bijvoorbeeld regelgeving, een belangrijk beleidsinstrument die de overheid kan inzetten om het dierenwelzijn te bevorderen. Hierna wordt weergegeven hoe LNV de kennisinstrumenten inzet.

Beleidsvoornemen dierenwelzijn 'Houden van dieren' (2001)

Als een van de elementen in het actieprogramma in deze nota wordt aangegeven dat onderzoek gebruikt zal worden om voorlopers te ondersteunen. Het gaat daarbij om onderzoek op het gebied van dierenwelzijn, maar ook met betrekking tot integratie van kennis op thema's als welzijn, voedselveiligheid, milieu en onderzoek naar consumentengedrag. Ook wordt hierin aangegeven dat er gewerkt zal worden aan een welzijnsmeter.

Voorts wordt gesproken over het verbeteren van de transparantie in de keten door middel van onderwijs en voorlichting. Onderwijs richt zich op het groene onderwijs: de toekomstige agrarische ondernemers. Ook kennisdoorstroming naar het onderwijs zal aandacht krijgen. De voorlichting zou zich gaan richten op alle partijen in de keten. Ook specifieke voorlichting van de veehouder blijft belangrijk.

Het beleidsvoornemen geeft aan te willen streven naar het opzetten van een multidisciplinair kennisteam voor dierenwelzijn. Dit team zou vakgebied- en onderzoekinstellingen overstijgend moeten opereren en direct inzetbaar zijn.

Beleidsnota Dierenwelzijn (2002)

De Beleidsnota Dierenwelzijn van maart 2002 bespreekt een aantal kennisaspecten. Zo wordt er gesproken over innovatie en onderzoek als middel om voorlopers te ondersteunen. Innovatieondersteuning ten behoeve van ontwikkeling naar duurzaamheid zal ook dierenwelzijn moeten bevatten. Ook wordt aangegeven dat er mogelijkheden komen om kennisvragen van derden te ondersteunen, mits de bedoelde partij onvoldoende draagkracht heeft en er een belangrijke brede toepasbaarheid van het oplossen van de kennisvraag uit kan gaan. Met de Stichting Agro Keten Kennis zal worden onderzocht op welke manier keteninitiatieven gericht op welzijnsverbetering kunnen worden gestimuleerd. Ook de relatie (en het mogelijke conflict) tussen welzijn en voedselveiligheid wordt als onderzoeksterrein genoemd. Dit moet met name gericht zijn op de wisselwerking tussen deze beiden.

De bestaande onderzoeksprogramma's van LNV worden doorgelicht op hun "duurzaamheidsgehalte". Daarbij komt ook dierenwelzijn aan de orde. De programma's zijn immers nog vaak op verhoging van de productie en de optimalisatie van welzijn in bestaande houderijsystemen gericht.

Onder transparantie wordt aandacht gegeven aan het ontwikkelen van welzijnsometers, aan onderwijs en aan voorlichting. Van de welzijnsometers is aangegeven dat die voor verschillende diersoorten ontwikkeld moeten worden en geschikt moeten zijn voor gebruik in de praktijk. Onderwijs en voorlichting zijn niet ver uitgewerkt.

Het Europese Actieplan ter verbetering van dierenwelzijn (2006)

In het actieplan ter bevordering van dierenwelzijn van de EU (januari 2006) wordt vrij veel nadruk op kennis gelegd. Zo wordt aangegeven dat onderzoek naar alternatieven voor dierproeven moet worden gestimuleerd en dat er indicatoren voor dierenwelzijn

moeten worden ontwikkeld. Ook in de aanscherping van normen voor dierenwelzijn wordt op de rol van kennis gewezen op basis waarvan regelgeving zal worden aangescherpt. Belangrijk kenniselement in het actieplan is het idee om een Europees centrum of laboratorium op te richten om informatie over onderzoek en activiteiten te coördineren, te verzamelen en uit te wisselen. Ook wordt gesproken over de opleiding van vakmensen, met name om goede praktijken te verspreiden.

InnovatieNetwerk. Via Via... Naar maatschappelijke sturing voor het welzijn van kippen en varkens (2006)

Het InnovatieNetwerk (ingesteld door LNV) heeft opdracht verleend om onderzoek te verrichten naar de mogelijkheden van maatschappelijke sturing van dierenwelzijn in plaats van op basis van overheids- of zelfsturing. Het rapport biedt voorstellen om verder te gaan met de ontwikkeling van maatschappelijke sturing.

NWO-LNV Prioriteitenprogramma, Grenzen aan welzijn en dierlijke productie (1996-2006)

De Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) en het ministerie van LNV zijn in 1996 met het onderzoeksprogramma 'Grenzen aan welzijn en dierlijke productie' gestart. Het programma is uitgevoerd door de Nederlandse universiteiten en instituten van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO). Het programma had een looptijd van 1996 tot 2004. Aan de orde kwamen de onderwerpen:

- stress en gedrag,
- individuele variatie,
- stress en immuniteit,
- stress en voortplanting,
- stress en voeding.

Op dit moment wordt door NWO in samenwerking met LNV een nieuw programma opgezet rondom dierenwelzijn, genaamd 'Waardering van Dierenwelzijn'. Het programma heeft betrekking op de robuustheid van het dier. De bedoeling is dat het programma 4 jaar loopt en een omvang krijgt van 3 á 4 miljoen euro.

Kortom

Sinds het verschijnen van het beleidsvoornemen 'Houden van Dieren' wordt een steeds breder palet van kennisinstrumenten ingezet om verbetering van dierenwelzijn te verwezenlijken. Zo wordt onderzoek op het gebied van dierenwelzijn geïntegreerd met andere onderzoeksthema's en worden innovaties voor duurzame productie in combinatie met dierenwelzijn ten behoeve van voorlopers ondersteund. Ook stimuleert LNV keteninitiatieven die de transparantie in de keten verbeteren en de ontwikkeling van welzijnsometers. De kennisinstrumenten onderwijs en voorlichting worden nog weinig gericht ingezet om kennis over dierenwelzijn te ontwikkelen en te verspreiden.

Het Europese Actieplan ter bevordering van dierenwelzijn benoemt veel kenniscomponenten om dierenwelzijn op Europees niveau te verbeteren.

7 Raakvlakken met andere beleids- terreinen

In verschillende documenten wordt aandacht gegeven aan verschillende andere beleidsonderwerpen en de raakvlakken met dierenwelzijn. In dit hoofdstuk wordt daar op ingegaan.

7.1 Economie

Beleidsvoornemen dierenwelzijn 'Houden van dieren' (2001)

Er schuilt een groot dilemma in een nationale aanpak om verbetering van dierenwelzijn van overheidswege op te leggen. Als de Nederlandse overheid eisen en/of randvoorwaarden stelt aan nieuwe houderijsystemen, kan de kostprijs van dierlijke producten zodanig stijgen dat Nederland zichzelf uit de markt prijst. De opengevallen plek in de markt zal snel overgenomen worden door landen die niet aan die eisen hoeven te voldoen. Dit heeft te maken met het karakter van de Nederlandse export van dierlijke producten (gericht op grote hoeveelheden tegen een lage kostprijs). Per saldo is dan op het gebied van dierenwelzijn geen winst geboekt. Daarom stelt LNV in de nota voor de te volgen strategie meer te richten op het stimuleren van de vraag naar dierlijke producten die op een dierenwelzijnsvriendelijke wijze geproduceerd zijn.

LNV onderneemt verschillende activiteiten om zowel de veehouderij als de consument economisch te kunnen prikkelen tot maatschappelijk verantwoord produceren respectievelijk consumeren. Om investeringen die het dierenwelzijn aanmerkelijk verbeteren te stimuleren, is de Maatlat Duurzame Veehouderij (MDV) ontwikkeld. Met dit instrument kan bepaald worden in hoeverre de overheid de veehouder fiscaal kan ondersteunen.

Dierenwelzijn, reactie van LTO-Nederland op beleidsvoornemen 'Houden van Dieren' (2003)

LTO-Nederland heeft haar positie bepaald met een reactie op het beleidsvoornemen 'Houden van Dieren'. LTO is van mening dat dierenwelzijn primair een zaak is voor de markt, en dat moet gerealiseerd worden door de marktwerking te stimuleren. Dit is een taak voor het ministerie van LNV. Het fiscaal stimuleren van producenten kan daaraan bijdragen.

LTO wil niet dat de concurrentiepositie van Nederland onder druk komt door dierenwelzijnsmaatregelen. De overheid zou met Europese bondgenoten die dezelfde welzijnseisen willen stellen afzetmarkten creëren voor meer welzijnsvriendelijke producten. Bedrijven die investeren in dierenwelzijn zouden geen hinder mogen ondervinden bij vergunningverlening en ruimtelijke ordeningsproblemen.

Veehouderij in het jaar 2030 (Dierenbescherming, 2001)

De Dierenbescherming is van mening dat alle schakels in de keten maatschappelijk verantwoord moet produceren en/of consumeren. Dat de consument bereid is een meerprijs te betalen, is volgens de Dierenbescherming gebleken bij de scharreleieren. Zij stelt dat de consument meer diervriendelijk geproduceerd vlees zal kopen als het verschil in verkoopprijs (tussen diervriendelijk en regulier geproduceerd) kleiner zou zijn.

Kortom

Met het beleidsvoornemen 'Houden van Dieren' stapt LNV af van de eenzijdige aanpak van de overheid om het dierenwelzijn te verbeteren. De Nederlandse veehouderij dreigt zich uit de markt te prijzen en daar is het welzijn van dieren uiteindelijk niet bij gebaat. LNV kiest voor de strategie om de vraag naar welzijnsvriendelijke producten te stimuleren en het aanbod te stimuleren door bijvoorbeeld voorlopers fiscaal te ondersteunen.

LTO- Nederland ziet mogelijkheden om nieuwe afzetmarkten te creëren. De Dierenbescherming is van mening dat de consument best meer wil betalen als het prijsverschil tussen diervriendelijke en reguliere producten kleiner zou zijn.

7.2 Voedselveiligheid

Beleidsvoornemen dierenwelzijn 'Houden van dieren' (2001)

In het beleidsvoornemen wordt over voedselveiligheid onder meer iets gezegd onder stimulering van maatschappelijk verantwoord produceren door voorlopers. Hier staat dat onderzoek zal worden gebruikt om integratie van kennis omtrent meerdere thema's, waar voedselveiligheid er één van is, mogelijk te maken. De nota constateert ook, dat door sterke inzet op welzijn minder gewenste neveneffecten kunnen optreden op aanpalende beleidsterreinen. Daaronder wordt voedselveiligheid genoemd. De nota geeft aan dat daar waar dilemma's zich voordoen specifiek gekeken zal worden naar oplossingsrichtingen.

Kabinetsreactie op rapport denkgroep Wijffels (2001)

Onder meer wordt in de Kabinetsreactie op het rapport Wijffels aangegeven, dat het Kabinet integrale randvoorwaarden wil gaan stellen op het gebied van dierenwelzijn, diergezondheid, voedselveiligheid, ruimtelijke ordening en milieu. Het Kabinet streeft dus samenhang tussen de beleidsterreinen na.

Raad voor het Landelijk Gebied. Vóór het kalf verdronken is (2001)

Ook in dit rapport wordt, waar het gaat over de voorwaarden voor de dierhouderij in de toekomst, gesproken over de samenhang tussen verschillende facetten: milieuproblemen moeten worden opgelost, de maatgevendheid van de 5 vrijheden voor dierenwelzijn en diergezondheid, en het centraal stellen van veiligheid en traceerbaarheid van de productie. Overigens wordt die integratie bij de conclusies en aanbevelingen niet verder uitgewerkt, afgezien van de opmerking dat beleid uit de verschillende domeinen moet worden gekoppeld.

Beleidsnota Dierenwelzijn (2002)

In maart 2002 is de Beleidsnota Dierenwelzijn uitgebracht, een vervolg op de nota "Houden van Dieren". Deze nota, tot stand gekomen na consultatie van een groot aantal partijen in de samenleving, behandelt een aantal raakvlakken met het onderwerp dierenwelzijn. Ook deze nota benadrukt de integrale benadering.

Kortom

In de nota's van de afgelopen jaren wordt aangegeven dat kennisontwikkeling en beleid op het gebied van dierenwelzijn geïntegreerd moet worden met andere beleidsthema's waaronder voedselveiligheid. In dit kader zijn transparantie in de keten (dierenwelzijn) en traceerbaarheid van dierlijke producten (voedselveiligheid) nauw aan elkaar verwant. De nota's werken de relatie tussen beide beleidsthema's niet verder uit.

7.3 Diergezondheid

Toekomst voor de veehouderij, agenda voor herontwerp van de sector (Rapport Wijffels, 2001)

In het rapport Wijffels wordt over het raakvlak dierenwelzijn en diergezondheid alleen iets gezegd waar het gaat over de aanpak van aangifteplichtige ziekten. Daar wordt opgemerkt dat de sector zelf de nodige maatregelen en voorzieningen moet treffen om de gezondheid en het welzijn van de dieren zoveel mogelijk te waarborgen. Zo moet er voor voldoende buffercapaciteit worden gezorgd om dieren onder te kunnen brengen, aangevuld met adequate verwerking, tijdige fokverboden en dergelijke.

Kabinetsreactie op rapport denkgroep Wijffels (2001)

In de kabinetsreactie op het rapport Wijffels wordt ten aanzien van diergezondheid alleen opgemerkt dat het kabinet het veranderingsproces van de dierlijke sector wil aanpakken door het stellen van integrale randvoorwaarden op het gebied van onder meer dierenwelzijn en diergezondheid.

Raad voor het Landelijk Gebied. Vóór het kalf verdronken is (2001)

In het RLG-rapport worden diergezondheid en dierenwelzijn in samenhang besproken. Opgemerkt wordt dat gezondheid een onderdeel is van de vijf vrijheden (“vrij van pijn, verwondingen en ziekten”). De relatie tussen gezondheid en welzijn wordt uitgewerkt rond de huisvesting: binnen houden levert meer controle van infecties op, maar is minder goed voor het welzijn. Burgers, maar ook consumenten en producenten hebben de neiging om de verantwoordelijkheid voor de oplossing bij de overheid neer te leggen. Die moet voor zowel gezondheid als verbetering van welzijn zorgen, omdat zij de enige is die algemeen gewenste omgangsvormen met dieren aan iedereen kan opleggen.

Slechts enkele nota's en rapporten gaan in op raakvlakken met diergezondheid. Dat doet het rapport van de RLG het meest uitgebreid. Als de vijf vrijheden als uitgangspunt gaan dienen voor het nieuwe dierenwelzijnsbeleid, dan is aandacht voor diergezondheid onvermijdelijk. Immers, vrij zijn van pijn, verwonding en ziekte is een onderdeel van de vijf vrijheden. Daarnaast is sprake van welzijnsaspecten aan dierziektebestrijding, zoals al opgemerkt in enkele documenten. De RLG identificeert een ander belangrijk raakpunt: de huisvesting. Een aspect dat in geen van de stukken terugkomt maar dat wellicht wel heel belangrijk is, is het feit dat gezondheid een rechtstreeks element van dierenwelzijn is: klauwproblemen en mastitis bij rundvee zijn daar voorbeelden van. Diergezondheid is in deze zin echter binnen LNV geen zelfstandig dossier.

Kortom

Diergezondheid, en dierenwelzijn zijn nauw verbonden. De samenleving ziet voor beide onderwerpen een verantwoordelijkheid van de overheid.

7.4 Natuur

De Leidraad Grote Grazers (2000)

De Leidraad Grote Grazers biedt het beleidskader voor de omgang met runderen, paarden en schapen in natuurterreinen. Terreinbeheerders worden geacht deze leidraad te volgen. De Leidraad schrijft de mate van zorg voor genoemde diersoorten voor, rekening houdende met de verschillende beheersdoelstellingen die in het terreinbeheer gehanteerd worden. De Gezondheids- en Welzijnswet voor Dieren (GWWD) maakt onderscheid tussen gehouden en niet-gehouden dieren. Voor gehouden dieren gelden naast artikel 36 ook alle overige welzijnsbepalingen, voor niet-gehouden gelden de overige bepalingen niet. Bepalend criterium voor het onderscheid tussen gehouden en niet-gehouden dieren is of de mens beschikkingsmacht heeft over een dier.

Grote grazers in de 'grote natuurterreinen' (spoor A-terreinen: Oostvaardersplassen en Veluwezoom) worden gezien als niet-gehouden dieren. Dit betekent globaal dat de dieren in principe niet worden bijgevoerd en de zieke dieren niet worden verzorgd. Wel wordt een dier dat zichtbaar lijdt, afgeschoten. Hoewel de hoefdieren in de Oostvaardersplassen en Veluwezoom worden beschouwd als niet-gehouden dieren, moet aan elk dier in een natuurterrein zorg worden verleend.

De Leidraad geeft aan, dat de beheerder van kleinere terreinen preventieve maatregelen moet nemen in de vorm van aantallenbeheer (om de kuddes voldoende klein te houden) en bijvoeden wanneer de terreinomstandigheden en het weer dat vergen en dat hij doeltreffend dient in te grijpen indien een dier uitzichtloos lijdt of in een uitzichtloze situatie dreigt te geraken. Dit zal in de meeste gevallen bestaan uit het uit de kudde verwijderen of het doden van het betreffende dier. In deze terreinen worden de dieren intensiever begeleid en behandeld. Dit houdt in dat ze geïdentificeerd en geregistreerd worden, dat ze bij voorbaat de nodige zorg en het benodigde voer krijgen aangeboden en bij ziekte, verwonding of andere vormen van hulpbehoefendheid de nodige verzorging en behandeling krijgen.

Spanning veehouderij-natuur over productiedieren en wilde beesten (EC-LNV, nr. 347)

Het welzijn van dieren in de grote natuurgebieden heeft tot veel discussie geleid. Het is een veehouder verboden aan zijn dieren de nodige verzorging te onthouden. Dit geldt ook voor de natuurbeheerder. Maar wanneer is het lijden van een dier een verantwoordelijkheid voor de mens en wanneer is het een natuurlijk onderdeel van het leven?

De volgende wetsartikelen van de GWWD en Flora- en Faunawet (FF) zijn van belang voor het welzijn van niet-gehouden dieren in natuurgebieden.

Artikel 36:

- Het is verboden zonder redelijk doel of met overschrijding van hetgeen ter bereiking van zodanig doel toelaatbaar is, bij een dier pijn of letsel te veroorzaken, dan wel de gezondheid of het welzijn van een dier te benadelen.
- Eenieder is verplicht hulpbehoevende dieren de nodige zorg te verlenen.

In artikel 1 van de GWWD staat dat artikel 36 tevens geldt voor niet-gehouden dieren.

De **Flora- en Faunawet** heeft ondermeer betrekking op wilde hoefdieren zoals edelherten, reeën en wilde zwijnen. Voor deze dieren is **artikel 2** van toepassing: Eenieder neemt voldoende zorg in acht voor de in het wild levende dieren en planten, alsmede voor hun directe leefomgeving.

Zowel de GWWD als de FF-wet zijn niet duidelijk wanneer iemand kan worden verweten onvoldoende actief te zijn geweest in een situatie, waarop deze artikelen van toepassing zijn.

Voor welzijn geldt dat het officiële beleid tot nu toe altijd van één normen- en waardenstelsel is uitgegaan, dat van de veehouderij.

Er is vrijwel niets bekend over het welzijn van verwilder(en)de dieren en wilde dieren; hier zou meer onderzoek aan gewijd moeten worden.

Internationaal advies over beheer van de Oostvaardersplassen (2006)

Na het grote aantal dieren dat in de winter van 2005/2006 is gestorven heeft de minister op verzoek van de Tweede Kamer de International Committee on the Management of the Oostvaardersplassen (ICMO) ingesteld om met een bindend advies te komen over de Grote Grazers in de Oostvaardersplassen. Aan de commissie werden onder meer de volgende vragen gesteld:

- Is het mogelijk om een veerkrachtige, zelf onderhoudend ecosysteem in stand te houden in de Oostvaardersplassen met grote grazers, welke acceptabel is voor dierenwelzijn?
- Zo ja, onder welke condities.

De belangrijkste conclusies van het advies zijn als volgt:

- Het ICMO adviseert een reactief (populatie volgend) beheer (van grote grazers) te voeren. Deze vorm van beheer komt het meest tegemoet aan de behoefte om onnodig lijden te minimaliseren van zieke of gewonde dieren, of van dieren waarvan de conditie zodanig verzwakt is dat ze nauwelijks nog kans hebben te overleven. Aangezien deze situatie zich meestal voordoet tijdens de late winter adviseert ICMO dat gedurende die periode de gehele populatie van grote grazers wordt gemonitord.
- Staatsbosbeheer moet er naar streven om 90% van de dieren waarbij om welzijnsredenen afschot vereist is, te doden terwijl ze nog kunnen staan.
- Het ICMO adviseert een afname van het aantal Heckrunderen, of zelfs het uitsterven van de populatie van Heckrunderen in de Oostvaardersplassen, ten gevolge van competitie om voedsel tussen Konikpaarden, Edelherten en Heckrunderen te accepteren als de uitkomst van een natuurlijke ontwikkeling.
- Het ICMO adviseert de Robuuste Verbinding van de Oostvaardersplassen naar het Horsterwold zo snel mogelijk te realiseren en open te stellen voor de Konikpaarden, Edelherten en Heckrunderen en de Oostvaardersplassen uit te breiden met aanliggende bosgebieden, zoals de Hollandse Hout.
- Het ICMO adviseert niet over te gaan tot kunstmatige geboortebepanking of kunstmatig bijvoeren.

Kortom

Tussen landbouw en natuur is sprake van een spanningsveld, waar het gaat om dierenwelzijn in Grote Natuurgebieden (Oostvaardersplassen en Veluwezoom). In deze gebieden worden dieren als niet-gehouden beschouwd. In de Leidraad Grote Grazers (2000) is een beleidskader voor de omgang met runderen, paarden en schapen in natuurterreinen voorgeschreven.

In het Internationaal advies over beheer van de Oostvaardersplassen (2006) wordt deze vorm van beheer goedgekeurd. Wel worden in het advies verschillende aanbevelingen gedaan.

In het rapport 'Spanning veehouderij-natuur over productiedieren en wilde beesten' wordt geconstateerd dat zowel de GWWD als de Flora- en Faunawet niet duidelijk zijn over wanneer iemand nalatigheid kan worden verweten.

Er is weinig bekend over het welzijn van verwilder(en)de dieren en wilde dieren; hier zou meer onderzoek aan gewijd moeten worden. Voor welzijn geldt dat het officiële beleid tot nu toe altijd van één normen- en waardenstelsel is uitgegaan, dat van de veehouderij.

7.5 Milieu

Beleidsnota Dierenwelzijn (2002)

De beleidsnota Dierenwelzijn biedt voorlopers fiscale ondersteuning via milieu-investeringsaftrek (MIA). De MIA geldt ook voor dierenwelzijnsinvesteringen, mits ook sprake is van een milieuaspect.

Nota Kiezen voor Landbouw (2005)

De veehouderij wordt met fiscale en financiële instrumenten gestimuleerd om maatregelen te nemen ter verbetering van dierenwelzijn en milieu. Hiervoor is een Maatlat Duurzame Veehouderij (MDV) ontwikkeld, die vanaf 1 januari 2007 gebruikt kan worden. Als ondernemers voldoen aan de 'maatlat' kunnen ze in aanmerking komen voor onder andere de Milieu-investeringsaftrek (MIA) en de Willekeurige afschrijving (VAMIL).

Kortom

In de verschillende bestudeerde nota's wordt geschreven dat verbetering van dierenwelzijn een integrale aanpak met andere beleidsterreinen, behoeft. Milieu wordt daarbij ook als een beleidsterrein genoemd waarmee dierenwelzijn een raakvlak heeft. Dit raakvlak wordt in de nota's echter niet verder uitgewerkt. Toch is het raakvlak niet onbelangrijk. In voorgaande jaren zijn veel huisvestingsmaatregelen genomen om de emissie van ammoniak uit stallen te beteugelen. Bij die ontwikkeling had men geen oog voor dierenwelzijn, soms had het zelfs een negatieve invloed op het welzijn (gladde vloeren, roostervloeren met (te) grote spleetbreedtes, etc.). Melkveehouders op zandgrond die de koeien in de wei lieten grazen, werden geconfronteerd met een korting op de toegestane stikstof-kunstmestgift. Deze milieumaatregel had direct invloed op het welzijn van melkkoeien, omdat steeds meer veehouders de koeien op stal hielden. Een dergelijk dilemma dreigt weer als regelgeving opgesteld wordt om de emissie van broeikasgassen als methaan (rundveehouderij) en lachgas (intensieve veehouderij) en de emissie van fijn stof (stallen) te beperken.

In de praktijk betekent het verbeteren van dierenwelzijn door varkens, kippen of eenden buitenloop te geven, een plaatselijke verslechtering van het milieu. Relatief veel dieren op een relatief klein oppervlak belast de bodem en grondwater met mest en mineralen. Ook kan sprake zijn van stankoverlast in de nabijheid van het betreffende bedrijf. Bij de eendenhouderij heeft behalve stankoverlast de milieubelasting door mest en mineralen ertoe geleid dat eenden alleen binnen gehouden mogen worden.

In het onderzoeksrapport 'Fijn stof nader bekeken' wordt aangegeven dat stofemissies uit stallen bijdragen aan de totale fijnstofemissie in Nederland (Bron: Milieu en Natuur Planbureau, 2005).

8 Aandachtspunten

8.1 Rode draad

Uit de geraadpleegde nota's en rapporten zijn de volgende rode draden gedistilleerd:

- Het mag duidelijk zijn dat er een rol voor de overheid is op het gebied van dierenwelzijn. Die rol is de afgelopen jaren op verschillende manieren ingevuld.
- In de nota's die vanuit het ministerie zijn geproduceerd, komen de vijf vrijheden prominent naar voren. Ze worden als bruikbaar middel gezien om welzijn te kunnen invullen. Met name het natuurlijk gedrag wordt in de nota's uit de eerste jaren van deze eeuw benadrukt. De vijf vrijheden kunnen als een belangrijk leidend principe in de vormgeving van dierenwelzijnsbeleid worden gebruikt.
- In verschillende nota's wordt gewezen op de rol van de keten als geheel in het bereiken van een goed dierenwelzijnsniveau. De consument wordt hierbij als een onderdeel van de keten gezien. De verbinding tussen maatschappelijk verantwoord produceren en consumeren moet gelegd worden.
- In verschillende documenten wordt transparantie genoemd als een voorwaarde om, onder andere, dierenwelzijn te bevorderen.
- Meerdere documenten benadrukken de noodzaak om verschillende beleidsterreinen in samenhang te benaderen. Dat er raakvlakken zijn en verschillende beleidsdoelen elkaar kunnen tegenwerken, is evident. De geïntegreerde benadering komt hierdoor in veel gevallen minder goed van de grond.

8.2 Overwegingen

Vijf vrijheden

De 'vijf vrijheden' lijken een heel goed toepasbaar instrument te kunnen zijn, dat keuzes mogelijk maakt voor korte of langere termijn, en consistentie geeft in het beleid voor dierenwelzijn. Ook op EU niveau wordt gewerkt met de 'vijf vrijheden'. Op basis van de 'vijf vrijheden' zou bijvoorbeeld gewerkt kunnen worden in de richting van codes voor dierhouderij, waarin de eisen op het niveau van doelen, en niet zozeer op dat van middelen, worden geformuleerd. Onder meer de nieuwe Britse dierenwelzijnwetgeving zal op dit gegeven gebaseerd zijn.

Natuurlijk gedrag

Natuurlijk gedrag is in het beleid vanaf 2000 steeds duidelijk overeind blijven staan. Het is van groot belang dat dit begrip nader wordt ingevuld: wat behoort wel en niet tot essentiële natuurlijke gedragingen? Minimale voorwaarden voor een dierwaardig bestaan moeten uitgaan van wat minimaal aan natuurlijk gedrag moet kunnen worden uitgevoerd. Er zullen echter ook natuurlijke gedragingen blijven die niet tot uiting zullen kunnen worden gebracht (seksueel gedrag bij dieren op de mesterij, bijvoorbeeld).

Rol overheid en Productschappen

Het lijkt nodig om de rol van de overheid in het veld van dierenwelzijn opnieuw te definiëren. Dát er een rol voor de overheid is, is duidelijk. De visie van de overheidstaak in zijn algemeenheid is de laatste jaren veranderd in van zorgen voor naar zorgen dat. Het

zou helpen als er een nieuwe overheidsrol specifiek voor dierenwelzijn wordt geformuleerd.

Het probleem dat zich specifiek bij het dossier dierenwelzijn voordoet is dat de krachten van dit onderwerp zich op alle fronten tegengesteld aan de markt richten.

Concrete invulling van welzijnseisen is in enkele gevallen neergelegd bij de Productschappen. Hier is van belang dat de rol en de effectiviteit van de Productschappen als (mede)-bewindvoerder, toezichthouder en handhaver wordt geëvalueerd.

Beleidsvisie

Het dierenwelzijnsbeleid is de laatste jaren sterk gedirigeerd van buitenaf: reactief beleid op issues die in de Kamer aan de orde kwamen en daarmee verschillende beleidsbeslissingen op ad-hoc basis. Aan een consistente beleidsvisie is grote behoefte. Daarmee kan ook aandacht worden gegeven aan diergroepen die anders buiten zicht dreigen te blijven. Een voorbeeld is de bestrijding van plaagdieren, zoals muskusratten. De focus is in de afgelopen nota's en rapporten is voornamelijk gericht op productiedieren als varkens, kippen en koeien en daarmee verduurzaming van deze sectoren. Voor een consistent dierwelzijnsbeleid zouden de uitgangspunten voor alle diergroepen (productiedieren, gezelschapsdieren, plaagdieren e.d.) gelijk moeten zijn.

Samenhang met andere terreinen

Er is een noodzaak om dierenwelzijn in samenhang met andere beleidsterreinen te bekijken. Voor voedselveiligheid is met regelmaat te lezen welke consequenties er zijn aan buitenuitloop. Voor pluimvee wordt aangegeven dat de blootstelling aan dioxine en aan bepaalde infecties groter zou zijn bij buitenuitloop. Ook bij varkens worden in dit verband bepaalde infecties genoemd. Daar staat echter tegenover dat bij de melkveehouderij, waar buitenuitloop nog altijd vrij gewoon is, dergelijke problemen minder lijken te bestaan. Minimaal is objectivering nodig, en waar noodzakelijk, specifieke (beleids)aandacht.

Producent en consument

In veel nota's die de afgelopen jaren zijn verschenen wordt aangegeven dat de consument voor dierenwelzijn een grote rol speelt door zijn koopgedrag, en daarmee ook een verantwoordelijkheid draagt. Ook wordt aangegeven dat het nodig is om tot een grotere transparantie van de sector te komen, bijvoorbeeld door etikettering. Het één is onlosmakelijk met het ander verbonden. Het is moeilijk om van een consument verwachten dat zij diervriendelijke producten koopt, zonder dat zij een beeld heeft van hoe de reguliere dierproductie tot stand komt.

De vraag is of een aanduiding als "biologisch" of "Volwaard-kip" (een tussensegment met de goedkeuring van de Dierenbescherming) kan worden volstaan. De consument weet immers dan nog niet hoe het toegaat in bedrijven die NIET aan dergelijke certificeringeisen voldoen. Moet dat ook zichtbaar worden gemaakt, en hoe doe je dat dan?

Doordat de transparantie in de sector nog steeds beperkt is, is het voor de consument lastig om een overwogen keuze te kunnen maken. De beleidsvraag is of en hoe deze werkwijze navolging en uitbreiding verdient.

Beleidsverantwoordelijkheid dierenwelzijn binnen LNV

Binnen LNV is de beleidsverantwoordelijkheid van een aantal diergroepen en aan welzijn gerelateerde thema's verdeeld ondergebracht bij diverse directies. Dit zijn voornamelijk de directie Landbouw, directie Vis, directie Natuur en directie VD. De regie voor het onderwerp ligt in de praktijk niet bij één directie. Directie Landbouw is verantwoordelijk voor landbouwhuisdieren en gezelschapsdieren, directie Vis is verantwoordelijk voor welzijn vis, directie Natuur houdt zich bezig met het welzijn van grote grazers in natuurterreinen en diergezondheid (als belangrijk onderdeel van dierenwelzijn) en biotechnologie zit bij directie VD. Daarmee loopt het thema het risico in voorkomende gevallen ondergesneeuwd te raken. Bovendien bevordert dit de consistente benadering van het onderwerp niet. Van belang is dat er voor een integrale consistente benadering van het onderwerp gekozen wordt en dat de verschillende directies samenwerken waar dit thema aan de orde is. Ook kan gedacht worden aan één coördinerende directie voor het thema dierenwelzijn.

Overzicht welzijnsitem s in de sector

9 Foto's van de belangrijkste dierhouderij-systemen in Nederland

Hierna is per diercategorie aangegeven hoeveel dieren en bedrijven er in Nederland voorkomen, wat de ontwikkelingen in de sector zijn en wat de belangrijkste welzijnsitems zijn die er spelen.

9.1 Melkvee

Kenmerken van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren (x 1.000)
Bedrijven met melk- en kalfkoeien	22.300	1.400
Biologische melkveebedrijven	400	-

Bron: CBS 2006; Zuivelonline

In de melkveehouderij is er in toenemende mate sprake van schaalvergroting. Hierbij wordt steeds meer gebruik gemaakt van een melkrobot. Er is een groeiende aandacht voor 'koeien in de wei' bij de (merendeels coöperatieve) zuivelverwerkers, uit oogpunt van landschap, imago en burgerwens.

Welzijnsitems

- Steeds meer koeien staan het hele jaar door op stal, dit is naar schatting 15%. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door milieuregels, maar ook door hoge melkproductie en bijvoorbeeld kleine huiskavels.
- Om redenen in de bedrijfsvoering krijgen koeien een kortere weidegang (half mei tot half augustus) en een kortere weideperiode per etmaal (< 8 uur). Weidegang is voor de gezondheid van melkvee van groot belang (b.v. vermindering van klauwproblemen).
- De melkkoe heeft gemiddeld een korte levensduur (geringe robuustheid). Voortijdig uitval wordt voornamelijk veroorzaakt door mastitis, vruchtbaarheidsproblemen en klauwproblemen.
- Mastitis en klauwproblemen zijn de belangrijkste dierenwelzijn gerelateerde gezondheidsstoornissen in de melkveehouderij.
- Koeien hebben hoorns waarmee zij dreigen en stoten. Omdat zij elkaar kunnen beschadigen worden ze als kalf onder verdoving onthoort, hetgeen nadat de verdoving is uitgewerkt nog pijn geeft. In de biologische melkveehouderij wordt het onthoornen ook toegepast.
- Een ontwikkeling is de aandacht voor het comfort van de koe bij renovatie en nieuwbouw van stallen, zoals het aanbrengen van comfortabele ligbedden.

Feitelijk is het spenen van kalveren direct na de geboorte ook een welzijnsitem, maar het wordt door de maatschappij niet als een welzijnsprobleem gezien.

9.2 Vleeskalveren, vleesstieren en zoogkoeien

Kenmerken van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren (x 1.000)
Vleeskalveren (witvlees)	2.059	622
Vleeskalveren (rosé vlees)	1.233	222
Vleesstieren en -vaarzen	-	214
Zoogkoeien	8.247	92
Vlees- en weidekoeien	5.749	52

Bron: CBS 2006

Sinds 1995 is er een toename van het aantal vleeskalveren. In Nederland worden rosé kalveren en witvleeskalveren gehouden. Rosé kalveren krijgen meer ruwvoer dan witvleeskalveren en worden doorgaans op hogere leeftijd geslacht. Rosé kalveren komen in andere EU-landen bijna niet voor. De sector heeft een aantal stappen ondernomen om het welzijn van de dieren te verbeteren door vleeskalveren en in groepen te huisvesten en ruwvoer te verstrekken.

Zoogkoeien worden op een diervriendelijke manier gehouden. Kalveren blijven tot minstens zes maanden bij hun moeder en kunnen naast gras en ruwvoer nog melk bij de moeder drinken.

Welzijnsitems

De houderij van (vlees)kalveren is gebonden aan Europese voorschriften welke zijn geïmplementeerd in het zogenaamde Kalverenbesluit, gericht op welzijn.

- Witvleeskalveren krijgen te weinig ruwvoer om een echt goede penswerking op gang te brengen. Ook is het ijzergehalte van het rantsoen laag, waardoor de dieren lijden aan bloedarmoede.
- Ademhalingsziekten en gewrichtsaandoeningen komen bij vleeskalveren veel voor en benadelen het welzijn.
- Vleesstieren en vleeskalveren liggen vanaf 2 maanden veelal op volledige roostervloer van beton. Ze hebben vanaf deze leeftijd geen dichte vloer als ligplek en geen zachte bedekking.
- Omdat vleeskalveren en vleesstieren op stal worden gehuisvest, is er geen of weinig weidegang.
- In de dikbillenhouderij worden alle kalveren via een keizersnede geboren. Dit is een pijnlijke ingreep. Het fokken van dieren met het gevolg dat kalveren niet via de natuurlijke weg geboren kunnen worden is daarnaast ook een ethische kwestie.
- Een ontwikkeling in de rosé kalfsvleessector en de vleesstierensector is om bij de bouw van nieuwe stallen uit te gaan van een zacht(er) ligbed.

Transport

- Bijna 50% van alle nuchtere kalveren die in Nederland afgemest worden, zijn geïmporteerd uit EU-landen. Het transport over lange afstand is een welzijnsitem.

9.3 Schapen en geiten

Kenmerken van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren (x 1.000)
Bedrijven schapen	14.084	1.284
Bedrijven met geiten (totaal)	4.240	326
Bedrijven met melkgeiten	865	188

Bron: CBS 2006

Het aantal schapen is moeilijk te interpreteren, omdat er een overlap met de hobbydierensector is. Er zijn 8.000 melkschapen, waarvan 50% biologisch gehouden worden. Van de melkgeiten wordt 10% biologisch gehouden.

- De dierziekte bluetongue kan een afname van het aantal bedrijven dat schapen houdt tot gevolg hebben. De nieuwe regelgeving voor I&R speelt hierbij ook een rol.
- Op dit moment bloeit de geitenhouderij in Nederland. Nederland behoort tot de top drie van geitenmelkproducenten in Europa.

Welzijnsitems

Per 1 januari 2008 is het couperen van schapenstaarten een verboden ingreep (met tijdelijk vrijstelling van drie rassen, Suffolk, Hampshire Down, Clun Forrest).

- Een dierziekte die het welzijn van schapen ernstig kan schaden zijn vliegenmaden (myasis). In opdracht van het ministerie van LNV is door een onderzoeksgroep bestudeerd of het couperen van schapenstaarten noodzakelijk is voor het tegengaan van myasis. De conclusie is als volgt: Het is in de Nederlandse situatie mogelijk om met goed management verantwoord schapen te houden zonder het couperen van staarten (Pijpers et al, 2007).
- Schapen en geiten wordt geregeld veterinaire zorg onthouden, omdat behandeling relatief veel geld kost.
- Er zijn weinig specifieke medicijnen voor geiten beschikbaar, omdat het om een kleine sector gaat. Voor de farmaceutische industrie is het te kostbaar om voor kleine sectoren (o.a. geiten, eenden, kalkoenen) een diergeneesmiddelenvergunning aan te vragen. Het komt voor dat niet adequaat op gezondheidsproblemen kan worden gereageerd.
- Geiten krijgen nauwelijks weidegang.

Transport

- Lammeren van schapen worden over grote afstanden getransporteerd naar o.a. Frankrijk, alwaar een deel van de dieren direct geslacht wordt.
- Geitenbokjes worden over grote afstanden getransporteerd naar o.a. Spanje alwaar ze gemest en geslacht worden.

9.4 Varkens

Kenmerken van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren (x 1.000)
Bedrijven met varkens	9.686	11.312
- waarvan met fokvarkens (>50 kg)	3.987	1.141
- waarvan met vleesvarkens	8.602	5.504
Biologische fokvarkens	57	4 plaatsen
Biologische vleesvarkens	80	22 plaatsen
Handel levende export	-	6.900 (incl. 3.600 biggen)
Handel levende import	-	651

Bron: CBS/ Landbouwtelling 2005, SKAL 2005 en NBHV

De toekomst van de varkenssector is gericht op ontwikkeling van grote bedrijven die efficiënt biggen en vleesvarkens produceren, met name voor de export. Het aantal bedrijven met varkens zal blijven dalen, terwijl het aantal varkens ongeveer gelijk zal blijven. Omdat vlees met berengeur ongewild is in de markt, worden alle mannelijke biggen gecastreerd. Met de ontwikkeling van een maatlat duurzame veehouderij, worden investeringen in dierenwelzijn fiscaal gestimuleerd.

Welzijnsitems

Het welzijn van varkens is uitgewerkt in o.a. Varkensbesluit 1998, een implementatie van het Europese recht.

- Groepshuisvesting bij zeugen moet in 2008 doorgevoerd zijn. Op een groot deel van de zeugenbedrijven zijn de zeugen al in groepen gehuisvest.
- Zeugen kunnen geen nestelgedrag vertonen in de kraamstal, omdat ze gefixeerd zijn in een zeugenbox (Let wel: zeugen zijn niet meer aangebonden). Bij ruime bewegingsvrijheid van de zeug worden veel biggen doodgelegd.
- Het (onverdoofd) castreren van mannelijke biggen is een pijnlijke ingreep. Zowel varkenshouders als burgers willen af van deze ingreep.
- Het couperen van staarten en knippen van hoektanden bij jonge biggen is alleen bij uitzondering toegestaan. Echter, in de praktijk blijken nagenoeg alle biggen gecoupeerd en geknipt te worden.
- Er zijn diverse ziekten die het welzijn schaden, vooral na het spenen (diarree, hersenvliesontsteking, gewrichtsaandoeningen)
- Vleesvarkens worden op roosters in groepen in een prikkelarme omgeving gehuisvest.
- Er is bij vleesvarkens veelal sprake van verveling. Een ketting als afleidingsmateriaal voor vleesvarkens is onvoldoende gebleken.
- Bij vleesvarkens komen vaak ademhalingsziekten voor als gevolg van tekortkoming in de huisvesting (ventilatie, tocht, temperatuur).
- In de biologische varkenshouderij komen vaak parasitaire besmettingen (buitenloop) en longontsteking (tocht) voor.
- Gedurende vervoersverboden na een uitbraak van een zeer besmettelijke dierziekte treden grote dierenwelzijnproblemen op. Ook de dodingsmethode van te ruimen dieren is welzijnsonvriendelijk.
- Ammoniak, tocht en stof in de stal hebben een negatieve invloed op welzijn en gezondheid van de dieren, maar ook van de varkenshouder.

Het spenen op 28 dagen veroorzaakt veel stress en gezondheidsproblemen bij de jonge biggen. Strikt genomen is het een welzijnsitem, maar het wordt door de maatschappij nu niet als een welzijnprobleem gezien.

Transport

Nederland exporteert op grote schaal biggen en levende vleesvarkens, over lange afstanden.

9.5 Legkippen

Kenmerken van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren (x 1.000)
Leghennen	1.253	28.780

Bron: CBS 2006

Omschrijving houderijsysteem	% bedrijven
Kooi of batterij	55
Scharrel binnen	30
Scharrel met uitloop	14
Biologisch	1

Bron: PVE/PPE

Van de bedrijven met uitloop is 1% biologisch. De rest van de bedrijven met uitloop is voornamelijk 'Freiland'-houderij, gericht op de Duitse consumentenmarkt. Het bedrijfsleven controleert zelf de huisvestingssystemen en de daar geproduceerde consumptie-eieren. Controle en handhaving staan ter discussie, want scharreleieren blijken soms geen scharreleieren te zijn (maar batterijeieren).

De Partij voor de Dieren heeft bij de begrotingsbehandelingen op 7/12/06 een motie ingediend (nr. 65 (30 800 XIV)) om het Legkippenbesluit aan te passen met het doel om de kooihuisvesting, inclusief de verrijkte kooi, in Nederland te verbieden.

Welzijnsitems

Het welzijn van legkippen is o.a. geregeld in het Legkippenbesluit, welke onder de GWWD hangt.

- De verschillende houderijsystemen onderscheiden zich o.a. met een minimum beschikbare oppervlakte per legkip. De beschikbare ruimte per legkip neemt toe in de volgende systemen: batterij – verrijkte kooi – veranda – volière – wintertuin – vrije uitloop (Freiland).
Legkippen in de batterij of kooi kunnen geen soorteigen gedrag vertonen. Scharrelkippen met uitloop hebben een groter risico op parasitaire infecties.
- Het houden van legkippen in grote aantallen (massaliteit) heeft tot gevolg dat individuele zorg voor dieren in het gedrang komt.
- Bij legkippen wordt de snavel gekapt. Dit veroorzaakt acute pijn op het moment van behandelen en chronische pijn tot ongeveer 6 weken na behandeling. Door het snavelbehandelingen kunnen ook misvormingen op treden.
- Geforceerde rui geeft ernstige schade aan welzijn. Dit gebeurt door tijdelijke onthouding van voer en water. Het wordt weinig toegepast, maar is niet verboden.
- Er is sprake van een toenemende druk van parasieten zoals wormen en bloedluis, wat ernstige jeuk tot gevolg heeft en het welzijn schaadt.
- Voor het slachten (doden) worden de legkippen bedwelmd door ze door een stroombad te leiden. Door het onjuist instellen van de hoeveelheid ampère kan het voorkomen dat kuikens onvoldoende verdoofd zijn. De controle en handhaving hierop schiet tekort.
- Stof en ammoniak in de pluimveestal zijn nadelig voor welzijn en gezondheid van de kippen, maar ook van de pluimveehouder.
- Op de broederij (voorfase legkiphouderij) worden de haantjes vernietigd (vooral ethisch probleem).
- Het branden van sporen wordt bij hanen (legkip-ouderdier) toegepast. Voor deze ingrepen bestaat een uitstel van het verbod in het ingrepenbesluit tot 2011. De sector werkt aan een plan van aanpak.
- Ruimingen bij besmettelijke dierziekten door stalvergassing met CO2 leveren grote welzijnsproblemen op: niet alle dieren worden gedood en andere dieren komen door verdrukking en verstikking om het leven.

Transport

- Het vangen en transporteren van legkippen naar de slachterij gaat niet altijd gepaard met de grootste zorg. Stress, botbreuken, voortijdige sterfte, etc. komt voor.
- Er komen soms lange transportafstanden voor, omdat er een beperkt aantal slachterijen is dat deze markt bedient.

9.6 Vleeskuikens

Kenmerken van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren (x 1.000)
Vleeskuikens	674	42.000

Bron: CBS 2006

Vleeskuikens worden gehouden in zeer grote koppels in een ingestrooide ruimte met een kunstmatig beheerst klimaat en met kunstlicht. Er is geen uitloop naar buiten. De slachtleeftijd is op ongeveer 6 weken. De biologische productie van vleeskuikens (met buitenuitloop) is marginaal van omvang (< 1%). Recentelijk is een initiatief in het

tussensegment gestart door het bedrijfsleven, de Volwaard kip, (langzaamgroeiend, leeft twee weken langer). Het dier heeft verhoogd welzijn, met label van de Dierenbescherming.

Welzijnsitems

Voor het welzijn van vleeskuikens is geen specifieke regelgeving van kracht. Wel is er een autonome Productschapverordening die welzijnsnormen geeft voor vleeskuikenuouderdieren. De Europese Commissie werkt aan een Vleeskuikenrichtlijn.

- De aanleg voor snelle groei levert ernstige welzijnsproblemen op, zoals hartproblemen en pootgebreken.
- Vleeskuikens worden in grote aantallen geproduceerd (massaliteit). Individuele zorg voor het dier is daardoor vrijwel onmogelijk. De massaliteit op zichzelf kan worden gezien als een ethisch probleem.
- De concentratie van stalgassen zoals het prikkelende ammoniak kunnen zeer hoog oplopen.
- Met lichtschema's worden de dieren veelal in het donker gehouden. Vleeskuikens hebben geen 'normaal' dag- en nachtritme.
- Voorkomende ziekten die het welzijn schaden zijn ademhalingsziekten, spijsverteringsstoornissen en pootproblemen. De oorzaken liggen o.a in de economische prestatiedruk, het stalklimaat en het vegetarische voer.
- Voor het slachten (doden) worden de kuikens bedwelmd door ze door een stroombad te leiden. Door het onjuist instellen van de hoeveelheid ampère kan het voorkomen dat kuikens onvoldoende verdoofd zijn. De controle en handhaving hierop schiet tekort.
- Het ritueel slachten (halal) gebeurt met of zonder bedwelming of met een suboptimale bedwelming.
- Bij een uitbraak van Aviaire Influenza of New Castle Disease wordt geruimd door stalvergassing met CO₂. Daarbij spelen nog diverse verbeterpunten t.a.v. dierenwelzijn.
- De ontwikkeling van vangmachines kan een positief effect hebben op het welzijn.
- Tijdens de opfok en legperiode van ouderdieren (van de vleeskuikens) worden de dieren op een ontoereikend voederrantsoen gezet om vervetting te voorkomen. De dieren hebben hierdoor een continu hongergevoel.
- Direct tijdens en na het uitkomen in de broederij worden de kuikens ontsmet met formaline. (sterk prikkelenden damp). Alternatieve (duurdere) ontsmettingsmiddelen zijn voorhanden.
- De methode om de kuikens te tellen is (vaak) ruw.

Transport

- Het vangen en transporteren van vleeskuikens naar de slachterij gaat niet altijd gepaard met de grootste zorg. Stress, botbreuken, voortijdige sterfte, etc. komt voor.

9.7 Kalkoenen, eenden en overig pluimvee

Kenmerken van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren (x 1.000)
Kalkoenen	79	1.140
Eenden	95	1.043
Overig pluimvee	74	275

bron: CBS, 2006

De laatste jaren daalt het aantal kalkoenen, terwijl het aantal eenden stabiel blijft. Tot het overige pluimvee worden o.a. de parelhoenders gerekend.

Welzijnsitems bij kalkoenen

Welzijnsnormen voor kalkoenen zijn opgesteld door het Productschap voor Pluimvee en Eieren in de Verordening Welzijnsnormen Vleeskalkoenen (PPE 2003).

- Voetzoolabcessen, pootproblemen en ademhalingsziekten komen bij kalkoenen veel voor.
- Kalkoenen hebben geen uitloop naar buiten (o.a. vanwege de ziekte Black Head).
- De werkwijze bij ruimingen van kalkoenen in het geval van Aviaire Influenza (AI) of New Castle Disease (NCD), schiet zeer ernstig tekort. De gebruikte methoden met stalvergassing met CO₂ is vaak onbruikbaar. Een alternatief is niet voorhanden.

Welzijnsitems bij eenden

Er zijn geen specifieke regels op het terrein van dierenwelzijn bij eenden.

Vleeseenden worden vanwege milieueisen binnen gehouden, op strooisel. Water wordt via drinknippels verstrekt. Badwater is van belang voor het natuurlijke gedrag (o.a. poetsgedrag). Het gebruik hiervan staat op gespannen voet met de hygiëne en de strooiselkwaliteit.

- Welzijnsproblemen als gevolg van een hoge hokbezettingsgraad.
- Geen bad- of zwemwater aanwezig.

Welzijnsitems bij overig pluimvee

Mede gezien de geringe omvang van deze bedrijfstak zijn er geen in het oog lopende welzijnsitems.

Transport

Kalkoenen worden voornamelijk naar Duitsland getransporteerd om daar geslacht te worden. In Nederland is geen kalkoenen slachterij aanwezig.

9.8 Konijnen

Kenmerken van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren (x 1.000)
Konijnen	141	323,5

Bron: CBS, 2006

Het aantal commercieel gehouden konijnen daalt. Het welzijn van konijnen is onderwerp van maatschappelijke discussie.

Welzijnsitems

De Ontwerp Verordening Welzijnsnormen Konijnen (PPE, 2006) stelt eisen ten aanzien van huisvesting, verrijking van de leefomgeving, stalklimaat, voervoorziening en management. Er worden in de productschapverordening geen eisen gesteld voor transport en voor het doden van de dieren (het Besluit doden van dieren en de Transportverordening bevatten een aantal bepalingen die ook voor konijnen kunnen gelden). Daarnaast zijn er aanbevelingen van de Raad van Europa en van EFSA. Konijnen zijn sociaal levende dieren. In de commerciële houderij worden voedsters en rammen individueel gehouden.

- Konijnen worden op draadroosters gehouden. Dit kan tot ernstige beschadigingen aan de poten leiden. Dit veroorzaakt hoge vervangingspercentages in de konijnenhouderij.
- Konijnen worden in een prikkelarme omgeving gehouden. Ook wordt aan de konijnen geen materiaal verstrekt waarmee zij in hun knaagbehoefte kunnen voorzien.
- De konijnen hebben maar een geringe ruimte tot hun beschikking.

Transport

- Er wordt gebruik gemaakt van welzijnsonvriendelijk transportmiddelen. Omdat er in Nederland geen slachterij meer is, zijn de transportafstanden lang.

9.9 Pelsdieren

Overzicht van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren (x 1.000)
Pelsdieren	168	704,5

Bron: CBS, 2006

De houderij van vossen en chinchilla's is verboden vanaf 01-04-2008. De ethische aanvaardbaarheid van de nertsenhouderij is in Nederland al sinds jaren onderwerp van discussie. Op 18-10-2001 nam de TK een wetsvoorstel aan tot een verbod van de nertsenhouderij. Dit wetsvoorstel werd echter door het volgende Kabinet een jaar later ingetrokken. Dit wetsvoorstel is nu weer, in geactualiseerde vorm, door de SP als initiatiefwetsvoorstel ingediend. Eind 2003 stelt het PVE/PPE een verordening in waarin, inhakend op een nieuw toekomstperspectief voor deze sector, welzijnsnormen worden vastgesteld. Hiermee loopt Nederland internationaal voorop, ook ten aanzien van de Scandinavische landen.

Welzijnsitems

De Verordening Welzijnsnormen Nertsen (PPE, 2003) stelt normen ten aanzien van voeding, leefomgeving, hokbezetting, en stalklimaat. Het doden van de dieren valt daarbuiten, de gangbare CO-vergassing staat echter niet in een kwaad daglicht. In het Besluit doden van dieren en de regeling Doden van dieren zijn bepalingen opgenomen die (tevens dan wel specifiek) op pelsdieren van toepassing zijn. De regels uit de verordening Welzijnsnormen Nertsen worden geleidelijk van kracht en uiterlijk op 01-01-2014 moeten alle welzijnseisen uit de Verordening zijn doorgevoerd.

- Pelsdieren worden in een beperkte ruimte en prikkelarme omgeving gehouden.
- Doel van de productie blijft maatschappelijk een onderwerp van discussie (ethisch item, geen welzijnsprobleem).

9.10 Kweekvis

Overzicht van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Productie (ton)
Paling	60	4.000
Meerval	25	2.600
Tilapia	4	1.300
Forel	enkele	100

Bron: Productschap Vis 2004

De toekomst van de kweekvissector is gericht op innovatie van kweek van bestaande en nieuwe vissoorten en op optimalisering van bedrijfsvoering en marketing. De kweekvissector wil haar goede imago behouden en heeft in het verleden aangetoond bereid te zijn te investeren in maatschappelijk verantwoord produceren. Welzijn van vis zal daarbij een grote rol (moeten) spelen.

Welzijnsitems

Nederland werkt met een lijst voor productie te houden diersoorten, zoals opgenomen in de GWWD. Nieuwe aquatische soorten voor productie kunnen niet zondermeer in Nederland worden toegelaten. Eerst is er een ontheffingsperiode, waarin aangetoond moet worden dat de nieuwe soort zonder veel problemen (o.a. welzijn) gehouden kan worden. Kweekvis wel valt onder de Europese *Richtlijn*

93/119/EG inzake de bescherming van dieren bij het slachten of doden, maar is niet opgenomen in het Besluit doden van dieren.

- Over het welzijn van kweekvis is nog weinig kennis beschikbaar.
- Bestaande methoden van bedwelmen en doden van vis in Nederland voldoen niet. Voorlopig blijkt uit onderzoek dat elektrische stroom in combinatie met (onder-)koelen een vriendelijke methode van bedwelmen en doden is voor vis. Voor het doden van paling en meerval is een verbeterde dodingsmethode ontwikkeld, die echter nog niet praktijkklaar is.

9.11 Paarden

Kenmerken van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren (x 1.000)
Paarden	17.600	300 tot 500

Bron: CBS 2005

De paardensector bestaat uit een zeer gemêleerd gezelschap; fokkers, hengstenhouders, manegehouders, handel, dienstverlening zoals dierenartsen en paardenvoederindustrie tot recreatie en ruitersport. Nederland kent geen specifieke vleespaardenfokkerij.

LNV erkent de paardensector sinds kort als een volwaardige sector.

Welzijnitems

- Voor een gedeelte van de particuliere paardenhouders geldt dat kennis ontbreekt over de verzorging van paarden.
- Paarden die het hele jaar rond op stal blijven.
- Een paard is een kuddedier, maar vaak staat het dier alleen in een wei of op stal.

Transport

Een deel van de te slachten paarden wordt naar België en Italië geëxporteerd.

9.12 Hobbydieren

Kenmerken van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren (x 1.000)
Runderen	± 1.500	3 – 4
Varkens	1.000 – 2.000	2 – 4
Schapen	15.000 – 30.000	450
Geiten	10.000 – 20.000	± 100
Herten, reeën en exotische dieren	400 – 1.000	2 – 4
(Sier-)pluimvee en watervogels	100.000 – 125.000	1.000 – 1.500
Konijnen	100.000 – 250.000	500
Duiven	50.000 – 100.000	1.500 – 2.000
Bijenvolken	10.000	80

Bron: ECLNV 2004

Hobbydierhouders zijn particulieren die landbouwhuisdieren voor de hobby houden. Hun aantal is alleen bij benadering bekend en ligt waarschijnlijk tussen de 300.000 en 500.000. De soorten landbouwhuisdieren die als hobbydier worden gehouden, kunnen heel divers zijn. Hierbij worden paarden door LNV als een aparte categorie gezien.

- Mede als gevolg van het afnemen van het aantal veehouderijbedrijven en het vrijkomen van woningen op het platteland, gepaard aan welvaarts-groei, neemt de sector toe.

- Als gevolg van dierziekte uitbraken (MKZ, AI, KVP) is er de laatste jaren sprake van een zekere organisatiegraad (Nederlandse Belangenvereniging van Hobbydierhouders (NBvH)). Daarnaast zijn er allerlei ras- en fokverenigingen.
- Voor zover bekend is de hobbydierhouderij in veel EU-lidstaten lang niet zo ontwikkeld als in Nederland. In Groot-Brittannië zijn er wel hobbydierhouders en in enkele andere lidstaten is dit ook het geval. Maar in Nederland lijkt het én vrij wijd verspreid te zijn, én relatief goed georganiseerd.
- De sector profileert zich, vooral via de NBvH, met name rondom diergezondheidsissues, als duidelijk afgescheiden van de gangbare veehouderij. Zij is sterk van mening dat maatregelen voor de veehouderij niet zouden moeten gelden voor de hobbydierhouderij (ruiming, ophokken etc.).

Welzijnsitems

Problemen met de verzorging kunnen met name voortkomen uit onwetendheid en onervarenheid. Voorbeeld: het alleen houden van sociale dieren, fouten in de voeding, omgaan met parasitaire besmettingen. De omvang van deze problemen is onbekend.

9.13 Gezelschapsdieren

Kenmerken van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren (x 1.000)
Honden		1.800
Katten		3.300
Konijnen		1.000
Knaagdieren		800
Vissen		19.000
Vogels		5.000
Reptielen en amfibieën		250
<hr/>		
% gezinnen met gezelschapsdieren	55	
<hr/>		
fokkerij van rashonden	9.000	47% van de honden
fokkerij van raskatten	11.000	5% van de katten

Het aantal gezelschapsdieren neemt toe. Deze ontwikkeling zal naar verwachting doorzetten. Deze trend is in geheel Noordwest-Europa te zien. In 2006 is het Landelijk InformatieCentrum Gezelschapsdieren (LICG) opgericht.

Welzijnsitems

In 2006 heeft het Platform Welzijn Gezelschapsdieren een rapport gepresenteerd, waarin welzijnsproblemen onder gezelschapsdieren zijn genoemd.

- Gebrek aan kennis en mentaliteit, met name bij fokkers.
- Tekortschietend fok- en selectiebeleid; erfelijke gebreken.
- Tekortschietende huisvesting en verzorging.
- Vangmethoden, de transporthuisvesting, tijdelijke opslagruimten en voeding van exotische dieren.
- Bewustzijn bij de koper en de eigenaar.
- Gebrek aan informatie voor de koper.
- Gevaarlijke honden en katten als gevolg van onverantwoorde handel en fokkerij of door verkeerde opvoeding.
- Niet goed als huisdier te houden uitheemse diersoorten.

9.14 Wilde dieren

Kenmerken van de sector

Omschrijving	Aantal bedrijven	Aantal dieren
Grote grazers in Oostvaardersplassen die in vrij natuurlijke staat leven:		
- Heckrunderen	-	665
- Konikpaarden	-	800
Grote grazers in overige natuurterreinen	-	honderdtallen
Circusdieren		honderdtallen
Dierentuindieren	-	meerdere duizenden

NB: Hier wordt onder "wilde dieren" verstaan de grote grazers in natuurterreinen, de circusdieren en de dierentuindieren.

- Het aantal begrazingsprojecten in natuurterreinen neemt toe. Er wordt een toename voorzien in het gebruik van grote grazers in de ontwikkeling van Ecologische Hoofdstructuur/Natura 2000. Dit is vooralsnog een langzame ontwikkeling.
- De natuurterreinen staan voor het merendeel onder beheer van grote natuurbeheerorganisaties: Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, provinciale landschappen, Stichting Ark.
- Er ontwikkelt zich steeds meer maatschappelijke weerstand tegen het gebruik van dieren in circussen. Verschillende gemeenten hebben het verboden.
- In de dierentuinen is sprake van een stabiele situatie. Onder meer onder druk van Europese regelgeving is er in dierentuinen steeds meer aandacht voor de huisvesting van de dieren. Er wordt steeds meer gestreefd naar zo natuurlijk mogelijke leefomgevingen. De AID controleert hierop.
- De dierentuinen hebben een organisatie in de vorm van een vereniging waar de belangrijkste tuinen bij zijn aangesloten.

Welzijnsitems

- In enkele natuurterreinen zijn de dieren volledig aangewezen op het voedselaanbod in het terrein en worden daardoor ook geconfronteerd met voedselschaarste.
- In circussen worden dieren gedwongen handelingen te verrichten die niet bij hun natuurlijk gedrag passen. Voor een deel is hier ook sprake van een "conflict" met de intrinsieke waarde van het dier. Tevens is de huisvesting van de dieren, in ieder geval wanneer ze op reis zijn, niet adequaat.
- In dierentuinen komt het nog voor dat dieren in verblijfsruimten zitten die niet geschikt zijn om aan de behoeften van het dier te voldoen. In de meeste dierentuinen wordt wel gewerkt aan verbetering van die situatie. De dierentuinen zien het voldoen aan goede huisvesting als een belangrijk element om als dierentuin te overleven. Er is doorgaans veel deskundigheid aanwezig voor de verzorging van de dieren.

9.15 Proefdieren

Het wettelijk kader wordt gevormd door de Wet op de Dierproeven (Wod) en door de Richtlijn 86/609/EEG. Beiden behoren tot het domein en verantwoordelijkheid van het departement VWS.

Voor het houden van dierproeven is een vergunning vooraf nodig. Toetsing en toestemming van dierproeven geschiedt vooraf door de Dierexperimenten-commissie (VWS).

Het ministerie van LNV (directie VD) is betrokken in dit domein voor zover het gaat om genetisch gemodificeerde dieren. LNV is verantwoordelijk voor de Commissie

biotechnologie bij dieren, die vergunningen verleent op basis van de GWWD. Het gaat hier om een toetsing vooraf, onder meer op welzijnsaspecten.

Toezicht en handhaving is een taak van de VWA. In 2005 werden 554 inspecties uitgevoerd (toezicht op controle). Daarbij werden in 6 gevallen afwijken geconstateerd. Deze afwijkingen hadden onder meer betrekking op huisvesting en verzorging van de dieren. In het algemeen werden de voorschriften die direct verband houden met het welzijn van de proefdieren echter goed nageleefd.

In Nederland worden per jaar ruim 612.000 proeven op dieren uitgevoerd (2005). Het betreft een groot aantal diersoorten, waarvan 85% muizen, ratten en kippen. Er is een licht dalende tendens in het aantal.

Gegevens over de proeven worden nauwkeurig gerapporteerd in een jaaroverzicht van de VWA. Hierin worden de proeven gerubriceerd naar het wettelijk omschreven doel van de proeven. Dit levert het volgende overzicht:

Hoofddoelen

Geneesmiddelen,	%
medische/veterinaire producten	47,3
Onderzoek schadelijke stoffen	5,1
Diagnostiek	1,4
Onderwijs en training	2,0
Wetenschappelijk onderzoek	44,2

Bron: Zo Doende, jaarrapport VWA, 2005

Welzijnsitems

De problematiek aangaande dierenwelzijn staat in een andere context dan voor dieren die om conventionele redenen gehouden worden. Immers, het houden van dierproeven impliceert dat het welzijn in meerdere of mindere mate opzettelijk kan worden aangetast.

Er moet onderscheid gemaakt worden tussen ethische problematiek en zuiver op dierenwelzijn gerichte problematiek.

Ethische aspecten zijn onder meer:

- afwegingen tussen doel van de proef en het veroorzaakte "ongerief",
- het afwegen van dierproeven tegen de alternatieven,
- het werken met genetisch gemodificeerde dieren ("biotechnologie"),
- afwegen van mogelijk hergebruik van de dieren,
- proportionaliteit van ondersteunende ingrepen (teentjes afknippen bij muizen ter identificatie).

Zuivere welzijnsitems komen minder sterk naar voren. Voorbeelden van welzijnsitems die spelen:

- de omgeving die het dier niet in staat stelt om natuurlijk gedrag te ontplooiën (ook op momenten dat de dieren niet aan een proef onderworpen zijn),
- de afweging die soms gemaakt moet worden tussen ernstig ongerief bij weinig proefdieren tegen minder ernstig ongerief bij meer proefdieren.

Kennisstrategie

10 Kennisstrategie dierenwelzijn

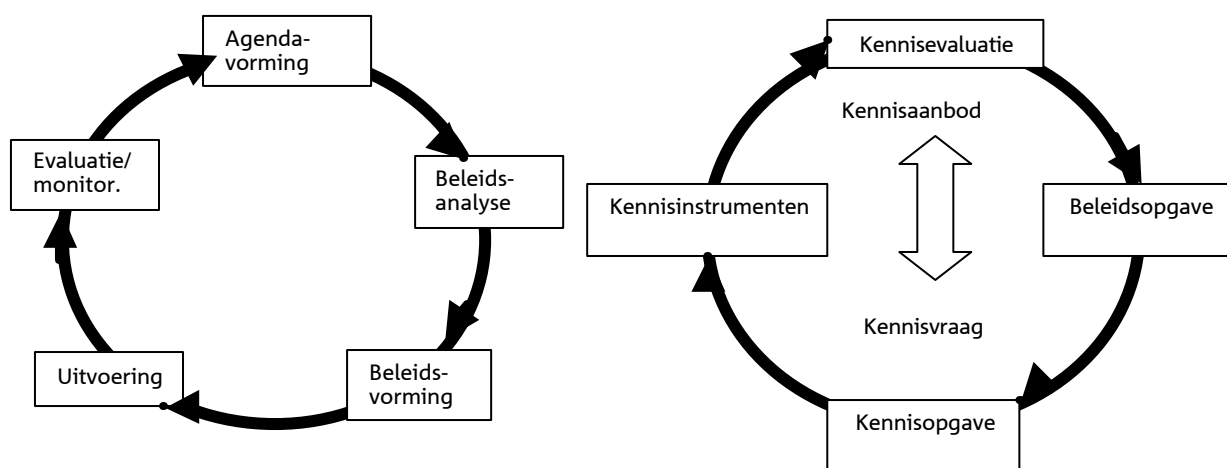
10.1 Inleiding

In de herziening van het dierenwelzijnsbeleid speelt kennis een grote rol. Het gaat hier zowel over kennisontwikkeling als over toepassing van ontwikkelde kennis in de praktijk en breder maatschappelijke verspreiding van kennis, bijvoorbeeld via onderwijs. Om, met het oog op de ambitie van de nieuwe regering en de maatschappelijke belangstelling, de komende jaren grotere slagen te kunnen maken in het verbeteren van dierenwelzijn is het van wezenlijk belang om ter ondersteuning van een nieuwe beleidsstrategie dierenwelzijn een nieuwe **kennisstrategie** dierenwelzijn te formuleren. Deze kennisstrategie zal voor wat betreft instrumenten en inhoud geënt zijn op de nieuwe beleidslijnen en rekening houden met de reeds uitgezette kennislijnen.

In dit hoofdstuk wordt de aanzet gegeven voor de kennisstrategie dierenwelzijn. Daarbij zal aandacht worden geschonken aan kennisontwikkeling, kennisbenutting en kennisverspreiding (de kennisinstrumenten).

10.2 De rol van kennis in het beleidsthema dierenwelzijn

De ontwikkeling van beleid volgt een opeenvolging van stappen of fasen, dat kan worden neergezet in een beleidscyclus (zie de figuur 1). De rol van kennis in de beleidscyclus is weergegeven in de kenniscyclus. Kennis is ondersteunend aan beleid, vandaar de sterke analogie tussen beide cycli.

Figuur 1 De beleidscyclus en de kenniscyclus

Met name in de fasen van agendavorming en beleidsanalyse, maar in feite in elk van de genoemde beleidsfasen kan het nodig of nuttig zijn om kennisinstrumenten in te zetten. Tijdens de agendering kan kennis bijdragen aan het nader preciseren van het beleidsissue. In de analysefase levert kennis een bijdrage aan een beter begrip en het zoeken naar oplossingsmogelijkheden. In de beleidsvorming kan kennis een verdere bijdrage leveren aan het verkennen van oplossingsmogelijkheden en kan kennis bijdragen aan het evalueerbaar maken van het beleid, c.q. het ex-ante evalueren van het beleid op meetbaarheid en haalbaarheid van de beleidsdoelen. Bij de uitvoering kan kennis als beleidsinstrument, net zo goed als wetgeving, subsidies, convenanten, en dergelijke, worden ingezet. Kennis kan een belangrijke oplossing zijn, bijvoorbeeld omdat kennisverspreiding of kennisdoorstroming een belemmerende factor in het realiseren van beleidsdoelen is, of omdat kennisontwikkeling noodzakelijk is als (tussen)oplossing voor een bepaald beleidsprobleem. Bij de evaluatie van beleid kan kennis een bijdrage leveren door het opstellen en beantwoorden van evaluatievragen.

De afgelopen jaren is er door het ministerie van LNV ongeveer 1,3 miljoen Euro per jaar aan beleidsondersteunend onderzoek op het gebied van dierenwelzijn besteed. In de bijlage wordt een overzicht gegeven van de onderwerpen die daarin aan de orde zijn gekomen. Gezien de nieuwe ambities ten aanzien van dierenwelzijn ligt het voor de hand dat zowel het totale budget als de doelen en wijze van besteding worden getoetst en eventueel herzien.

10.3 Beleidsveranderingen met consequenties voor de kennisstrategie

In de Tweede Kamer tekent zich een meerderheid af voor een grotere aandacht voor dierenwelzijn. Maatschappelijk leeft het onderwerp sterk. Het feit dat de maatschappelijke aandacht nadrukkelijker dan de laatste jaren een politieke vertaling heeft gekregen, betekent dat er beduidend meer beleidsaandacht voor het onderwerp nodig zal zijn. Bepaalde beleidswijzigingen zullen gezien de maatschappelijke en politieke betrokkenheid en de consequenties voor sectoren goed onderbouwd moeten zijn met kennis. Dit vergt dus kennis die relevant, tijdig beschikbaar en politiek bruikbaar is.

Veel aandacht zal moeten gaan naar toepassingen en praktische benaderingen van dierenwelzijn: de maatschappij wil zien dat er stappen worden gezet. Kennisbenutting en kennisdoorstroming verdienen veel meer aandacht dan er tot nu toe aan is gegeven.

In feite wordt er tot nu toe slechts weinig structureel gewerkt aan toepassing van de beschikbare kennis in onderwijs en voorlichting. Toepassing van welzijnsmaatregelen in de praktijk zal speerpunt zijn. De veehouders moeten er mee aan de slag kunnen, maar ook de andere ketenpartijen hebben een rol. De vermarkting van dierenwelzijn en de noodzakelijke waarborgen zullen aandacht gaan vragen. Verbinding van dierenwelzijn in houderijsystemen met markt en maatschappij zijn sleutelbegrippen in het kennisbeleid.

Kennisverspreiding via het onderwijs is een belangrijke mogelijkheid om het thema dierenwelzijn breed maatschappelijk voor de toekomst te verankeren.

De laatste jaren is al veel aan kennisontwikkeling op het gebied van dierenwelzijn gedaan. Dit heeft, naast het resteren van een aantal kennishiaten, geleid tot veel fundamentele kennis, alsmede tot een aantal nieuwe huisvestingsconcepten en toepasbare kennis. Deels hebben de resultaten van onderzoek bijgedragen aan het formuleren van maatregelen op nationaal en internationaal gebied. Er komen echter ook nieuwe kennisvragen in beeld en de aandacht zal gericht moeten zijn op toepassingsgerichte kennisontwikkeling.

10.4 Vormgeving van de kennisstrategie

Centraal in de kennisstrategie dierenwelzijn staat, zoals voor alle beleidsterreinen van LNV, de kennisagenda (KA). Deze KA is bedoeld om een gestructureerde basis te bieden om de kennisinstrumenten aan te sturen. Met name de kennisopgaven, gedestilleerd uit de beleidsopgaven, en een prioritering van kennisvragen met gewenste inzet van instrumentarium komen in de kennisagenda terug. Het is een dynamisch instrument dat via een af te spreken procedure actueel gehouden zal worden, een soort rollende agenda ter ondersteuning van de beleidscyclus dierenwelzijn. In de eerste maanden van 2007 zal de eerste versie van de KA Dierenwelzijn het licht zien. Dit instrument zal vervolgens door directie Kennis beheerd worden in nauwe samenspraak met directie Landbouw. De drie onderscheiden kennisinstrumenten kennisontwikkeling, kennisbenutting en kennisverspreiding (o.a. via onderwijs) zullen allemaal voor wat de aansturing betreft hun basis in de KA vinden.

Verdere kennisontwikkeling dient gericht te worden ingezet op belangrijke resterende kennishiaten, zoals de ethische afwegingskaders ter onderbouwing van differentiatie in welzijnsbeleid naar diersoort en functioneel gebruik, ten aanzien van het meetbaar maken van dierenwelzijn en de afwegingsmodellen tussen dierenwelzijn en diergezondheid, voedselveiligheid, milieu en economie. Momenteel wordt samen met NWO een programma opgezet op het gebied van dierenwelzijn: Waardering van Dierenwelzijn. Dat programma levert extra mogelijkheden op om in kennisontwikkeling te investeren en is o.a. gericht op een aantal hiervoor genoemde punten. Zowel noodzakelijk fundamenteel als sterk toepassingsgericht onderzoek zal hierin een plaats krijgen. De omvang van dit programma verdient nadere vaststelling.

Kennisbenutting en kennisverspreiding zullen veel meer dan voorheen veel aandacht krijgen in de kennisstrategie dierenwelzijn. Zo hebben een aantal HBO instellingen lectoraten dierenwelzijn, maar ook op middelbaar niveau, waar de veehouders van de toekomst worden opgeleid, is nadrukkelijk aandacht voor dierenwelzijn nodig. Kennisverspreiding zal ook een meer brede maatschappelijke focus moeten verkrijgen, zodat burger en consument open en juist geïnformeerd wordt over de dierenwelzijnaspecten van de dierhouderijssystemen.

Het Nederlandse onderzoeksveld zoekt aansluiting bij het internationale veld, onder meer via het Welfare Quality programma. Verdere aansluiting internationaal op kennisgebied is onontbeerlijk. Veel zal moeten worden bereikt op Europees niveau. Het is daarbij van groot belang dat de Europese landen ook ten aanzien van kennis op een vergelijkbaar niveau kunnen communiceren. De mogelijkheden van een ERA-net dierenwelzijn en een mogelijke Nederlandse rol daarin zijn het daarom waard te worden uitgewerkt. Ook de samenwerking binnen Welfare Quality verdient versterking.

Daarnaast moet bezien worden hoe het ministerie van LNV (in samenwerking met de Nederlandse onderzoekers) gaat anticiperen op het Action plan Animal Welfare 2006-2010) van de Europese commissie. Naar verwachting zal hier veel onderzoek ter ondersteuning van nieuwe welzijnsnormen uit voortkomen. Ook het voornemen van de Europese Commissie om een Europese referentielaboratorium welzijn dieren op te richten leidt tot nadere bezinning over de Nederlandse (kennis)inbreng hierin.

10.5 Overzicht onderzoeksprojecten

Overzicht van onderzoeksprojecten op het gebied van dierenwelzijn in 2006

(in €)

Verrijkmateriaal voor varkens (op grond van welzijnsrichtlijn varkens)	42.286
Welzijn van vis	146.330
Welzijn leghennen	40.000
Problemen met het voortbewegingsapparaat bij runderen	115.057
Detectie van berengeur/alternatieven voor castratie	199.948
Welzijnsmonitor voor vleeskalveren	281.000
Robuustheidskenmerken bij runderen en leghennen	189.700
Acceptatie en verwaarding van dierenwelzijn en de dierenwelzijnsindex	80.000
Toepassing van stro bij varkens	124.000
Welfare Quality (Europees samenwerkingsverband van onderzoekers)	2.656
Gevolgen van de ophokplicht voor pluimvee	3.273
Video Imaging bij vleeskuikens	20.092

Overzicht van onderzoeksprojecten op het gebied van dierenwelzijn in 2007

(in €)

Welzijn van vis	95.839
Detectie van berengeur/alternatieven voor castratie	200.000
Welzijnsmonitor voor vleeskalveren	134.232
Robuustheidskenmerken bij runderen en leghennen	50.000
De sociale infrastructuur van de dierenwelzijnindex	80.000
Toepassing van stro bij varkens	90.000
Welfare Quality (Europees samenwerkingsverband van onderzoekers)	63.412
Video Imaging bij vleeskuikens	15.000
Ethics of quality: making animal welfare ethics for quality purpose in the food service sector	17.500
Naar een natuurlijk geboorteverloop bij extreme vleesrassen	19.000
Ingrepen pluimvee	95.000
Klauwgezondheid melkvee	100.000
Hokverrijking voor kraamzeugen	25.000
Couperen van varkensstaarten	35.000

Geraadpleegde nota's en rapporten

1. Bordes, E.C. de, en E. Evertsen (2004). *Teksten Wetgeving dierenwelzijn*, Editie 2004. Koninklijke Vermande, Sdu Uitgevers, Den Haag.
2. CDA, PvdA en ChristenUnie (2007). *Coalitieakkoord tussen de Tweede Kamerfracties van CDA, PvdA en ChristenUnie*. 7 februari 2007.
3. Europese Unie (2006). *Actieplan ter bevordering van dierwelzijn 2006-2010*.
4. ICMO (2006). *Reconciling Nature and human interests*. Report of the International Committee on the Management of large herbivores in the Oostvaardersplassen (ICMO). The Hague/Wageningen, Netherlands. Wageningen UR. WING rapport 018. June 2006.
5. InnovatieNetwerk (2006). *Via Via... Naar maatschappelijke sturing voor het welzijn van kippen en varkens*. Rapportnr. 06.2.145. Utrecht, december 2006.
6. Milieu- en Natuurplanbureau (2005). *Fijn stof nader bekeken*. Milieu- en Natuurplanbureau Rapport 500037008. Bilthoven.
7. Ministerie van CRM (1981). *Nota Rijksoverheid en Dierenbescherming*, Tweede Kamer, zitting 1981, 16966, nrs. 1-2. Den Haag.
8. Ministerie van LNV (2001). *Houden van dieren*. Beleidsvoornemen dierenwelzijn. Den Haag.
9. Ministerie van LNV (2001). *Kabinetsreactie op rapport denkgroep Wijffels*. Den Haag.
10. Ministerie van LNV (2002). *De waarde van vis : achtergronddocument bij de beleidsbrief welzijn vis*. Directie Visserij. Den Haag.
11. Ministerie van LNV (2002). *Nota Dierenwelzijn*. Den Haag.
12. Ministerie van LNV (2003). *Debat Toekomst Intensieve Veehouderij*. Den Haag.
13. Ministerie van LNV (2003). *Herijking dierenwelzijnsbeleid*. Den Haag.
14. Ministerie van LNV (2003). *Nadere Uitwerking Nota Dierenwelzijn*. Den Haag.
15. Ministerie van LNV (2005). *Dierenwelzijn, willen we dat weten?* Consumentenplatform. Website LNV. Den Haag.
16. Ministerie van LNV (2005). *Naar een effectieve borging van dierenwelzijn*, project Bruikbare rechtsorde. Den Haag.
17. Ministerie van LNV (2006). *Visie op het welzijn van landbouwhuisdieren : strategisch document*. DK-DL. Den Haag.
18. Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Dieren (2001). *Veehouderij in het jaar 2030*. Notitie. Den Haag.

19. NWO-LNV (2005). NWO-LNV Prioriteitenprogramma “*Grenzen aan welzijn en dierlijke productie*”. Evaluatie rapport.
20. Raad voor Dierenaangelegenheden (2006). *Natuurlijk gedrag van legkippen en vleeskuikens*. Advies RDA 2006/06. Den Haag.
21. Raad voor Dierenaangelegenheden (2006). *Natuurlijk gedrag van melkvee en vleeskalveren*. Advies RDA 2006/04. Den Haag.
22. Raad voor Dierenaangelegenheden (2006). *Natuurlijk gedrag van varkens*. Advies RDA 2006/05. Den Haag.
23. Raad van Europa, recommendation concerning farmed fish (into force on 5 june 2006)
24. Raad voor het Landelijk Gebied (2001). *Vóór het kalf verdrongen is*. Publicatie RLG 01/6. Amersfoort, augustus 2001.
25. Stuurgroep heroriëntatie pluimveehouderij (Commissie Alders) (1999). *Eindrapport*.
26. Tweede Kamer (2000). *Leidraad Grote Grazers*. Brief van de staatssecretaris van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Tweede Kamer, vergaderjaar 1999-2000, 26800 XIV, nr. 85. 's-Gravenhage, 26 januari 2000.
27. Tweede Kamer (2003). *Kabinetscrisis en –formatie. Hoofdlijnenaccord voor een kabinet van CDA, VVD en D66*. Brief van de informateurs aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Tweede Kamer, vergaderjaar 2002-2003, 28637, nr. 19. 's-Gravenhage, 16 mei 2003.
28. Tweede Kamer (2006). *Dierenwelzijn. Rechtsstaat en Rechtsorde*. Brief van de minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit aan de Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, 28286 en 29279, nr. 29. De Haag, 15 mei 2006.
29. Veerman, C. (2005). *Kiezen voor Landbouw : een visie op de toekomst van de Nederlandse agrarische sector*. Den Haag: Ministerie van LNV.
30. Veerman, C. (2006). *Landbouw verbindend voor Europa?* Den Haag: Ministerie van LNV.
31. Wijffels, H. (2001). *Toekomst voor de veehouderij : agenda voor een herontwerp van de sector*.